

τήν προσδοκίαν παρέχει τὸ εἰσιτήριο τῆς ἐν ἀρμονικῷ καὶ θείῳ χώρῳ γονίμου δημιουργικῆς ἐνεργείας τούτων.

δ) Κατὰ ταῦτα τὸ ἱστορικὸν χρέος προκαλεῖται ἐκ τῶν ἑξῆς:

a) Ἐκ τῆς λειτουργίας τῶν ἐσωτερικῶν δημιουργικῶν ἐλατηρίων τοῦ ἀνθρώπου, ἅτινα χαρακτηρίζουν τὴν φύσιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς.

b) Ἐκ τῆς συμβολῆς τοῦ φωτισμοῦ τῆς ἰδέας, τὴν ὁποῖαν οὗτος θέτει ὡς προσανατολισμόν.

c) Ἐκ τῆς συμπαραστάσεως τῆς καρδίας, ἣτις συμβολίζει τὴν συμμετοχὴν τοῦ θείου θελήματος καὶ τὴν ἀγνότητα τῆς δημιουργικῆς ἐνεργείας.

d) Ἐκ τοῦ διερεθισμοῦ τῶν ἀποριῶν, τὰς ὁποίας ἡ ἔφεσις τῆς ψυχῆς διαμορφώνει, καὶ διὰ τῶν ὁποίων ὁ δεσμὸς τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ ἰδεώδους πραγματοποιεῖται.

e) Ἐκ τοῦ συναισθήματος τῆς προσδοκίας, τὸ ὁποῖον ὁ φωτισμὸς τῆς ἰδέας χαρίζει εἰς τὴν ψυχὴν.

Γεννᾶται ὅμως ἤδη τὸ ἐρώτημα: Πῶς διαδηλοῦται ἡ ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ χρέους πηγάζουσα δημιουργικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου; Ποῖον δηλαδὴ εἶναι τὸ περιεχόμενον ἐκεῖνο, διὰ τοῦ ὁποίου πιστοποιεῖται τὸ ἱστορικὸν γίγνεσθαι καὶ τὸ ὁποῖον προσδίδει εἰς τινὰ λαὸν τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς ἱστορικότητος;

Τοῦτο ἤδη περαιτέρω θὰ ἐξετάσωμεν.

10. ΕΚΔΗΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΤΗΤΟΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Ὁ ὄπλισμὸς τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς διὰ τοῦ λόγου ἀποτελεῖ τὸ σπουδαιότερον κίνητρον, ὅπερ κατευθύνει τὸν ἀνθρώπον πρὸς πνευματικὴν δημιουργίαν. Αὕτη ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῇ ἄνευ τῆς κοινωνικῆς συμβολῆς. Αὐτὸ τοῦτο τὸ πνεῦμα, ὁ πνευματικὸς κόσμος, δὲν δύναται νὰ δημιουργηθῇ ἄνευ τοῦ κοινωνικοῦ παράγοντος. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ πνευματικὸς κόσμος λαμβάνει ἀπόχρωσιν καὶ ἰδιοτυπίαν ἐναρμονιζομένην πρὸς τὸν χαρακτήρα, ὅστις προσδιορίζει τὴν ὑφὴν τῆς κοινωνίας. Ἀλλὰ καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου ἐνδιαφέρει τὸ ἄτομον, διότι συνδέεται τοῦτο μετὰ τῆς ἀγαθωτέρας διαβιώσεώς του. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ ἔφεσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ γενικῶς τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ χρέος δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς ἀσκήσεως ὑπ' αὐτοῦ πνευματικῆς δημιουργίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν προσπάθειαν διαρρυθώσεως καταλλήλου κοινωνικῆς ὑφῆς ἢτοι ὑφῆς παρεχούσης τὰς προϋποθέσεις, αἵτινες ἀπαιτοῦνται τὸ μὲν διὰ τὴν ἐμφάνισιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, τὸ δὲ διὰ τὴν δημιουργίαν τῆς ἀγαθῆς συμβιώσεως.

Μέλημα κατόπιν τούτων τῆς περαιτέρω ἐργασίας ἡμῶν εἶναι τὰ ἑξῆς :

I) Νὰ καταδείξωμεν πῶς πραγματοποιεῖται ἡ ἐκ τῶν ἔνδον τῆς ψυχῆς ἀναφαινομένη ἔφεσις πρὸς πνευματικὴν δημιουργίαν. Εἶναι δὲ εὐνόητον ὅτι ἡ ἔφεσις αὕτη ἀποτελεῖ αἰτίαν ὥστε τὸ ἄτομον οὐχὶ παθητικῶς, ὅπως τὰ ζῶα, νὰ ἀντιδρᾷ ἐπὶ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ περιβάλλοντος, ἀλλὰ διερεθιζόμενον ὑπ' ἐκείνων νὰ ἐπιζητῇ τὴν κατάλληλον καὶ ἐπωφελεῖ ἐκμετάλλευσιν τούτων (9).

II) Νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν ἐξυπηρέτησιν, τὴν ὁποίαν εὐρίσκει ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

Προβαίνομεν περαιτέρω εἰς τὴν ἐξέτασιν τούτων.

I Η ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Ἡ κίνησις τοῦ λόγου δὲν εἶναι ἐνστικτώδης καὶ τυφλὴ ἀλλὰ ἐνσυνείδητος καὶ σαφής. Διὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος διερεθιζόμενος ἐκ τῶν ἀπαιτήσεων τῶν ἐκάστοτε περιστάσεων ἐργάζεται κατὰ τὸν λογισμὸν ἐκεῖνον, ὅστις ἐγγυᾶται τὴν ἐπίτευξιν τῆς πολιτιστικῆς δημιουργίας. « Ἐν τῷ λογίζεσθαι », λέγει ὁ Πλάτων, « κατάδηλον τῇ ψυχῇ γίνεται τι τῶν ὄντων » (Πλάτ. Φαίδ. 65 c). Καὶ ἐννοοῦμεν ἐνταῦθα τὴν ἐνέργειαν ἐκείνην τοῦ λόγου, ἣτις ποδηγετεῖται ὑπὸ τοῦ ἐν ἡμῖν θεϊκοῦ στοιχείου, τοῦ νοῦ.

Γεννῶνται ὅμως τὰ ἐρωτήματα : Εἰς ποίαν ἡλικίαν καὶ πῶς εἰς τὴν ζωὴν ἀναφαίνεται ὁ λόγος ; Ποίαν ἐκδήλωσιν παρουσιάζει ἡ ἐνέργειά του ;

Διὰ τὴν ἀποσαφήνισιν τούτων ἐξετάζομεν περαιτέρω τὰ ἑξῆς :

A. Πῶς κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἡλικίας ὀριμάζεται ὁ λόγος ;

B. Πῶς ἐκδηλοῦται ἡ ἀνθήσις τοῦ λόγου ;

Γ. Ποία εἶναι ἡ διάρθρωσις τοῦ πνευματικοῦ κόσμου ;

Διὰ τούτων μέλει νὰ ἀποσαφηνισθῇ τὸ πρῶτον εἶδος τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ ἱστορικοῦ χρέους τοῦ ἀνθρώπου.

A'. Η ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΞΕΛΙΞΙΝ ΤΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ ΩΡΙΜΑΝΣΙΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

Ὁ λόγος, ὡς εἶναι γνωστόν, δὲν ἔχει τὴν ὀρίμανσίν του ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ παιδικὴ ἡλικία καὶ μάλιστα ἡ νηπιακὴ δὲν παρουσιάζουν τὰς ἰκανότητας ἐκεῖνας, αἵτινες ἐπιτρέπουν τὴν ὀρθὴν λειτουργίαν τούτου. Ἔχουν ὅμως αἱ ἡλικίαι αὗται τὰς δυνατότητας, αἵτινες ἐγγυῶνται τὴν βαθμιαίαν ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς ἡλικίας δημιουργικὴν ἐκδήλωσίν του. Τὰς βαθμίδας τῆς τοιαύτης ἀναπτύξεώς του ἤδη ἐξετάζομεν.

Κατὰ τὴν νηπιακὴν ἡλικίαν, ἣτις ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ βου περίπου ἔτους, τὸ ἄτομον οὐδεμίαν ἰκανότητα παρουσιάζει πρὸς ἀνεξάρτητον καὶ αὐτόνομον ἐνέργειαν ἐν τῇ ζωῇ. Σωματικῶς εἶναι ἀνίσχυρον διὰ πᾶσαν

(9) Th. Litt: Mensch und Welt. Grundlinien einer Philosophie des Geistes, 1948, (Kap. 4,5).

σκόπιμον ἐνέργειαν, ἐν ᾧ τὸ χάος τῆς ἀσυνειδησίας δεσπόζον εἰς τὴν ψυχὴν του κρατεῖ πάντα τὰ πνευματικὰ διαφέροντα εἰς νάρκην.

Διαδηλοῦται ἐν τούτοις *δυνάμει* ἢ ὑπαρξίς τοῦ λόγου. Ἐναφέρομεν περαιτέρω ὁρισμένας ἐκδηλώσεις, ἐκ τῶν ὁποίων καταδεικνύεται τοῦτο. Ἦτοι:

α) *Ἔχει τὴν δυνατότητα τὸ νήπιον νὰ ἐπηρεάζεται*—ἀσυνειδήτως βεβαίως—ἐκ τῆς ἀγωγῆς, *ὅποτε ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἐκείνης καλλιεργεῖται ἡ ψυχὴ του.* Οὕτω δημιουργοῦνται τὰ πρῶτα θεμέλια τῆς πειθαρχημένης ζωῆς, αἱ καλὰ ἔξεις καὶ γενικῶς μορφαὶ ζωῆς, αἵτινες εἶναι δυνατὸν νὰ ἰσχύσωσι καθ' ὅλην τὴν ζωὴν τοῦ ἀτόμου. Καὶ ναὶ μὲν ἀσκησιν (Dressur) ἀσκεῖ ὁ ἀνθρώπος καὶ ἐπὶ τῶν ζώων. Αὕτη ὅμως φανερώουσα, ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ζώου ἐτεραρχικῶς πειθαναγκάζεται, δὲν καταδεικνύει ἀντιδράσεις, οἷας παρατηροῦμεν εἰς τὸ νήπιον, καὶ διὰ τῶν ὁποίων διαδηλοῦται ἡ ἀπαίτησις τῆς τροφοδοτήσεως κατὰ τὰ αἰτήματα τῆς ψυχῆς του. Κατὰ δὲ τὸν Heinz Remplein⁽¹⁾ ἡ νηπιακὴ ἡλικία ἔχει τὰ ἑξῆς τρία μεταβατικὰ στάδια ἐξελίξεως.

Κατὰ τὸ *πρῶτον*, ὑπερ διήκει μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 2ου περιόδου μηνός, τὸ βρέφος διεπόμενον ὑπὸ ἐνστικτωδῶν κινήσεων *ζῆ παθητικῶς* ἀντιδρῶν διὰ τῶν αἰσθήσεων εἰς ἐκείνους μόνον τοὺς ἐρεθισμοὺς τοῦ περιβάλλοντος, οἵτινες ἐξυπηρετοῦν αὐτὸ βιολογικῶς.

Κατὰ τὸ *δεύτερον στάδιον*, ὅπερ διήκει μέχρι τοῦ τέλους περιόδου τοῦ 1ου ἔτους, διαδηλώνει *αὐθόρμητον ἐνεργητικότητα*, ἢτοι ἐσωτερικὰ *αἰτήματα*, διὰ νὰ ἐξυπηρετηθῇ ὑπὸ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ περιβάλλοντος. Τὰ δὲ αἰτήματα αὐτὰ ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς γνωριμίας τοῦ περιβάλλοντος, τῆς ἀναπτύξεως μετ' ἄλλων ἀτόμων συναναστροφῶν ἢτοι τῆς ἐκδηλώσεως στοιχειώδους κοινωνικότητος καὶ τῆς ὁρμῆς πρὸς ἐνέργειαν.

Κατὰ δὲ τὸ *τρίτον στάδιον*, ὅπερ διαρκεῖ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 3ου ἔτους περιόδου, ἀποκτιᾷ τοιαύτην ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ περιβάλλοντος, ὥστε αἱ ἀπασχολήσεις μετὰ τῶν περιεχομένων τούτου νὰ ἀποτελῶσι *μέσον διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς ψυχῆς του.* Ἡ ἐπικοινωνία του αὕτη παρουσιάζει βεβαίως ὑποκειμενικὸν χαρακτῆρα, διὰ τῆς ὑποκειμενικότητός του ἐν τούτοις ταύτης δημιουργεῖται ἡ γέφυρα τῆς οἰκειώσεως καὶ τῆς ἐκτιμῆσεως τοῦ περιβάλλοντος.

β) *Ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ οἰκειοποιηθῇ τὸν πλοῦτον τῆς ψυχῆς τῆς μητρὸς του.* Διὰ μέσου τοῦ ἰσχυροῦ δεσμοῦ, τὸν ὁποῖον τὸ νήπιον αἰσθάνεται πρὸς τὴν μητέρα του, καὶ διὰ τῆς *λελογισμένης ἀγάπης*, διὰ τῆς ὁποίας ἐκείνη περιβάλλει αὐτό, ἐντυπώνονται εἰς τὴν ψυχὴν του τὰ πρῶτα στοιχεῖα ἐκ τῶν δοξασιῶν καὶ παραδόσεων τοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος, ἐκ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τοῦ λαοῦ καὶ γενικῶς ἐκ παντός, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ καταστήσῃ τὸ ἄτομον γνήσιον τέκνον τοῦ λαοῦ.

(1) Ἡμέτερον : Ἐξελικτικὴ Ψυχολογία, Β' ἔκδοσις, 1954, σ. 137 - 140.

Τὸ εὐάγωγον ἄρα τῆς νηπιακῆς ἡλικίας καταδεικνύει τὴν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ νηπίου δυνάμει ὑπόστασιν τοῦ λόγου.

Κατὰ τὴν *πρώτην παιδικὴν ἡλικίαν* ἀναφαίνονται δύο στάδια. Κατὰ τὸ *πρῶτον*, ἦτοι μέχρι τοῦ 5ου περιόπου ἔτους, ὀδηγούμενον τὸ παιδίον ἐξ ἐσωτερικῆς ἀνάγκης ἐμψυχώνει τὰ ἄψυχα ἀντικείμενα τοῦ περιβάλλοντός του (¹) καὶ διαλεγόμενον κατόπιν μετὰ τοῦ περιεχομένου τούτων ἐπιτυγχάνει τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ψυχοπνευματικῶν του δυνάμεων. Κατεχόμενον δηλονότι ὑπὸ τῆς ἐνιστικῆς φαντασίας προσβλέπει εἰς τὰ ἄψυχα ἀντικείμενα μαγικὸν περιεχόμενον, ὅπερ ὡς ἐξασκοῦν εἰδικὸν ἐπὶ τῆς ψυχῆς τοῦ νηπίου πρὸς ἀνάπτυξιν διερεθισμὸν καλεῖται *σπαίδευμα*. Μετὰ τοῦτου συνομιλεῖ τὸ παιδίον καὶ παίζει, ἐκ τούτου λαμβάνει ἐντυπώσεις καὶ διεγείρεται ἡ ἐνέργειά του. Τοιοῦτοτρόπως προκαλεῖται ἡ ἀνάπτυξις τῆς μνήμης καὶ ἀντιλήψεως, τῆς φαντασίας καὶ κρίσεως καὶ γενικῶς ὅλων τῶν ψυχοπνευματικῶν λειτουργιῶν αὐτοῦ. Δεδομένου δὲ ὅτι ὁ μαγικὸς οὗτος κόσμος, τὸν ὁποῖον προσβλέπει εἰς τὰ ἄψυχα ἀντικείμενα, φέρει γνωρίσματα τῆς ὑποκειμενικότητός του, δὲν ὀφείλεται, ὡς εἶναι εὐνόητον, ἡ ἀνάπτυξις του εἰς ἐξωτερικὰς ἐπιδράσεις ἀλλ' εἶναι δημιουργημὰ τοῦ ἰδίου ἔχων τὴν αἰτίαν του εἰς ἐσωτερικὰς παρορμήσεις τῆς ψυχῆς του. ἼΙ τοιαύτη προσπάθεια καὶ ἐκδήλωσις τῆς ψυχῆς τοῦ παιδίου ἀποτελεῖ τὴν *πρώτην εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀτόμου ἐνεργὸν κίνησιν τοῦ λόγου*. Δὲν εἶναι ὅμως αὕτη συνειδητῆ. Διότι ἐπέρχεται μὲν ἡ ἀφύπνισις τῆς ἐνεργητικότητός του, ἣτις ἔχει ὡς συνέπειαν τὴν ἐμφάνισιν καὶ ἀνάπτυξιν ἰσχυροῦ βουλευτικοῦ ἐγῶ, ἐκδηλουμένου μάλιστα διὰ τῶν ἐγωκεντρικῶν αὐτοῦ τάσεων, δὲν ἔχει ὅμως τὴν ὄριμον συνειδησιν διὰ τὴν κατανόησιν τὴν ἀπαξίαν τῶν τάσεων αὐτῶν καὶ ἐπιζητήσιν ἐκουσίως καὶ ἐξ ἰδίων τὴν περιστολὴν αὐτῶν. Τὸ εὐάγωγον ἐν τούτοις ὑπάρχει. Ἐξ αἰτίας τῆς ἐπιρροῆς τῆς θρησκείας ἢ ἄλλων ἐξωτερικῶν παραγόντων καὶ ἔνεκα τῆς τάσεως αὐτοῦ πρὸς μίμησιν, καθ' ἣν προσαρμόζεται τὸ παιδίον πρὸς τὰ παραδείγματα τῶν ὀρίμων, ἐπιτελεῖται ἡ ἐνεργὸς κίνησις τοῦ λόγου. Τοιοῦτοτρόπως κατὰ τὴν ἡλικίαν αὐτὴν ἔχομεν ἐμφάνισιν τοῦ λόγου, καθ' ἣν ἐκδηλοῦται ἡ ψυχὴ τοῦ παιδίου περισσότερον ἐνεργητικῆ.

Κατὰ τὸ *δεύτερον στάδιον* τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ὅπερ διήκει ἀπὸ τοῦ 5ου μέχρι τοῦ 7ου ἔτους περιόπου ἡ *ἐνεργὸς κίνησις τοῦ λόγου εἶναι ἐνσυνειδητὸς πλέον*. Ἡ ἐπιθυμία τοῦ παιδίου νὰ ἐκτιμηθῇ ὑπὸ τοῦ περιβάλλοντός του, γεγονόςδ ὅπερ τὸ πρῶτον ἀναφαίνεται εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, ὀδηγεῖ αὐτὸν εἰς προσπαθείας, αἵτινες ἐναρμονίζονται πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς ἀγωγῆς ἐπιδιωκόμενα. Ἦδη ἡ συμβολὴ τοῦ Ἐγῶ εἶναι ἐκουσία, δι' ὃ καὶ ἡ κίνησις τοῦ λόγου παρουσιάζει κατάστασιν ἐν συνειδητῇ ἐνεργείᾳ. Γέφυραν διὰ τὴν ψυχικὴν ταύτην ἀνύψωσιν ἀπετέλεσαν ἅφ' ἑνὸς μὲν

(¹) W. Ament: Die Seele des Kindes, 16 Auflage σ. 66.

ἡ ἐπικοινωνία τῆς ψυχῆς τοῦ παιδίου μετὰ τοῦ μαγικοῦ περιεχομένου τῶν ἀψύχων ἀντικειμένων, διὰ τῆς ὁποίας ἀφυπνίσθη ἡ ἐνεργητικότητα του, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ εὐάγωγον αὐτοῦ.

Ἡ δὲ ἐπιθυμία τοῦ παιδίου νὰ ἐκτιμηθῇ ὑπὸ τοῦ περιβάλλοντός του διανοίγει εἰς αὐτὸν καὶ τὴν ὁδὸν τῆς ἀναπτύξεως τῆς κοινωνικότητός του. Διὰ πρώτην φορὰν παρέχεται ἡ δυνατότης νὰ δεχθῇ τὸ παιδίον τὴν προσπάθειαν τῆς ἀγωγῆς καὶ ἡ εὐχέρεια νὰ ἀποκτήσῃ ἐνσυνειδήτως ἕξεις ἥτοι νὰ σφουρηλατηθῇ *πειθαρχημένη βούλησις*. Καὶ ἂν ἡ ἀγωγή ἐκμεταλλευθῇ τὴν τάσιν ταύτην τῆς ψυχῆς τοῦ παιδίου, δύναται, καθοδηγοῦσα αὐτὸ καταλλήλως, νὰ προσφέρῃ τὰς σταθερωτέρας ἀρχὰς τῆς ἀγαθῆς ἐξελίξεως. Κατὰ τὴν *δευτέραν παιδικὴν ἡλικίαν*, ἣτις ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ χρόνου περίπου τῆς ἐμφανίσεως τῆς ἡβης, ἡ ἀνάπτυξις τοῦ λόγου διαφαίνεται εἰς τὴν ἱκανότητα τοῦ ἀτόμου *νὰ γνωρίσῃ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον*. Τὰ φαινόμενα τῆς καθ' ἡμέραν ζωῆς, αἱ προθῆκαι τῶν καταστημάτων, τὰ ἀντικείμενα τοῦ περιβάλλοντος κινοῦν τὴν περιέργειαν αὐτοῦ καὶ ἡ γνῶσις τούτων παρέχει τὴν μεγαλυτέραν ἱκανοποίησιν εἰς αὐτόν. Τὴν ἀνάγκην ταύτην πληροῦσα ἡ ἀγωγή θεσπίζει τὴν συστηματικὴν διὰ τοῦ σχολείου μετάδοσιν τῶν καταλλήλων γνώσεων. Οὐδ' ἀρκεῖται ὁ παῖς εἰς ἐπιπολαίαν μάθησιν, ἀλλ' ἐπιδιώκει τὴν αὐτενεργὸν πρὸς τοῦτο συμμετοχὴν του, ἐξ οὗ λόγου καὶ διαδηλοῦται τὸ λεγόμενον *τεχνικὸν διαφέρον* αὐτοῦ, ἥτοι ἡ τάσις τῆς ψυχῆς πρὸς αὐτόνομον γνῶσιν. Καὶ ναὶ μὲν καὶ κατὰ τὴν προηγουμένην ἡλικίαν συμμετεῖχεν ὁ παῖς εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῶν γνώσεων διὰ τῆς προβολῆς τῶν διαφόρων ἐρωτήσεων. Αἱ ἀποκτώμεναι ὕμως τότε ὑπ' αὐτοῦ γνώσεις εἶχον ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑποκειμενικὸν χαρακτῆρα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀτελεῆ μορφήν, διότι ἤρκει διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῆς ψυχῆς του ἡ ἀποσαφήνισις ἐκ μέρους τῶν ὄριμων. Ἦδη ἡ μορφή τῆς νοήσεώς του εἶναι ὄριμος, δι' ὃ καὶ αἱ γνώσεις, αἵτινες ἀποκτῶνται, ἔχουν διαρκῆ ἰσχὺν καὶ ἀντικειμενικότητα. Ὡριμώτερος συνεπῶς παρουσιάζεται ὁ λόγος ἤδη, διότι δὲν κινεῖται μόνον ἐνσυνειδήτως ὁ παῖς, ὡς κατὰ τὴν πρώτην παιδικὴν ἡλικίαν, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτενεργὸν ὄριμον συμμετοχὴν καὶ μάλιστα *συστηματικῶς*. Ἡ ἀπὸ τῆς προηγουμένης ἐπίσης ἡλικίας παρεχομένη δυνατότης διὰ τὴν ἐμπέδωσιν καλῶν ἕξεων ἠνοιξε τὸν δρόμον τῆς ἐξελίξεως τοῦ λόγου καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς *οἰκειώσεως τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ κόσμου τῶν ἀξιών*. Ἦδη ὁ παῖς ἐπιζητεῖ τὴν συμμετοχὴν του εἰς θρησκευτικὰς καὶ ἐθνικὰς ἐορτὰς καὶ ἐπηρεάζεται ἡ ψυχὴ του ἐκ τῶν κοινωνικῶν ἀρχῶν.

Κατὰ τὴν *ἐφηβικὴν ἡλικίαν*, ἣτις τερματίζεται περίπου κατὰ τὸ 20ὸν ἢ 21ον ἔτος τῆς ἡλικίας, τὰ διαφέροντα στρέφονται πρὸς τὴν γνῶσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου καὶ τὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ κόσμου τῶν ἀξιών. Καλεῖται ἡ περίοδος αὕτη *ἀναγέννησις*, διότι ἡ ψυχὴ ἀναγεννᾶται εἰς τὸν κόσμον τῶν ὄριμων. Παύουν αἱ παιδικαὶ σκέψεις, ἐξαλείφεται ἡ παιδική

ήμεριμησία και αρχίζει ή απασχόλησις του έφηβου μετά προβλημάτων, ίτινα ενδιαφέρουν τους ώρίμους, δεδομένου ότι κοινωνικά, πολιτιστικά και επαγγελματικά διαφέροντα αποτελούν τὰ κίνητρα τής ψυχής αυτού. Είναι όμως προς τούτο ανάγκη να επιτύχη ό παις τήν αποκάλυψιν τής ψυχής του. **Διότι μόνον ή απόκάλυψις ταύτης και δὴ τής καθαρᾶς ούσίας αυτής αποτελεί τὸ βάθρον, εκ του οποίου ανακύπτουν τὰ ἐλατήρια τῶν διαφορῶν ἀξιών.** Διὰ τούτο ή νέα βαθμὶς τής ἀναπτύξεως του λόγου έχει ἤδη τὸ νόημα τής ἀφυπνίσεως τής αὐτοσυνειδησίας του ἀτόμου.

Καὶ πράγματι δὲν ἠλεκτρίζεται ό έφηβος μόνον εκ τῶν κοινωνικῶν ἀξιών, πρὸς τήν γνωριμίαν τῶν ὁποίων ἤχθη μέχρι τουῦδε ὑπὸ τήν ἐπίδρασιν του οἰκογενειακοῦ και κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, ἀλλ' εἶναι εἰς θέσιν να διακρίνη τὰ πλαίσια και ἄλλων ἀξιών και να λήβη μεγαλυτέραν οἰκείωσιν μετ' αὐτῶν. Ἀσφαλῶς συνετέλεσεν εἰς τούτο ή βιαεῖα και σαφής γνωριμία, τήν ὁποίαν ἀπὸ τής προηγουμένης ἡλικίας ἐπέτυχεν ό παις ἐπὶ του ἔξωτερικοῦ κόσμου. Εἰς τὸν κόσμον ἐκεῖνον συνήνητησε και ἀξιολογικά περιεχόμενα, ἤδη δὲ διὰ τής ἀφυπνίσεως τής αὐτοσυνειδησίας του εἶναι εἰς θέσιν να ἐκτιμήσῃ τὰ περιεχόμενα ταῦτα. Οὕτω διὰ τής γνώσεως του ἔξωτερικοῦ κόσμου και ὑπὸ τήν παρόρμησιν του νέου ἐσωτερικοῦ αἰτήματος τής ψυχής ὀδηγεῖται ό έφηβος πρὸς μετάβασιν εἰς ἄλλο γένος, πρὸς ἀποκάλυψιν τ.έ. γνώσιν τῶν ἀξιολογικῶν περιεχομένων.

Δὲν παρουσιάζει ὁμως τὸ περιεχόμενον τῶν ἀξιών, ὅσας ό έφηβος ἀποκαλύπτει, **ἀντικειμενικὸν κῦρος.** Τούτο χαρακτηρίζει τὰς ἀξίας τῶν ὀρίμων. Ἡ πείρα δὲν βοηθεῖ αὐτὸν διὰ τήν ἀποκάλυψιν ταύτην. Διὰ τής φαντασίας του ὁμως και ἔχων ὡς βάσιν τὰ καθαρῶτερα στοιχεῖα του ὑποκειμενικοῦ του κόσμου συγκροτεῖ τὸ περιεχόμενον τῶν ἀξιών. Οὕτως παρέχεται ή εὐχέρεια να ἐπικοινωνῇ ή ψυχὴ του μετ' ἀξιολογικῶν περιεχομένων, διότι τὰ στοιχεῖα ταῦτα τής ὑποκειμενικότητάς του αποτελοῦν αἰτίαν να περιβάλλεται ὑπ' αὐτοῦ μετ' ἐμπιστοσύνης ό διαρριρούμενος κόσμος τῶν ἀξιών και να ἀσκῇ γοητεῖαν ἐπὶ τής ψυχής του.

Ἡ ὑποκειμενικὴ ἐν τούτοις αὐτῇ χροιά δὲν διαρκεῖ ἐπὶ μακρόν. Ἀπὸ του δευτέρου ἡμίσεως τής έφηβικῆς ἡλικίας, ἤτοι ἀπὸ του 17ου περιόπου ἔτους, ή πείρα του έφηβου ἀναπτυχθεῖσα και πλουτισθεῖσα ὀδηγεῖ τήν ψυχὴν εἰς τὸ να δημιουργῇ ἀντικειμενικώτερον περιεχόμενον τῶν ἀξιών. Ἐχει μάλιστα **οὗτος συναίσθησιν τής ὀριμότητός του** και διεπόμενος ὑπὸ αἰσιοδοξίας διαμορφώνει ἐπὶ τῇ βάσει του νέου περιεχομένου τῶν ἀξιών ἰδανικὴν εἰκόνα περὶ του κόσμου. Τούτο ἀποτελεῖ τὸ γνώρισμα τής ἀναπτύξεως του λόγου κατὰ τὸ τέλος τής έφηβικῆς ἡλικίας.

Κατὰ τήν **νεανικὴν ἡλικίαν,** ἥτις διήκει μέχρι του 28ου περιόπου ἔτους τής ἡλικίας, λόγω τής ἐπαυξήσεως τής πείρας ἐπιτελεῖται καθαρῶτερα διάρθρωσις του περιεχομένου τῶν ἀξιών και ὀπλίζεται ή ἰδανικὴ περὶ του κόσμου εἰκὼν διὰ δοκίμων ἀντικειμενικῶν ἀξιών. Οὕτω κατὰ τήν ἡλι-

κίαν αὐτὴν ὁ νέος ἀποκτᾷ τὴν ἱκανότητα νὰ ἐπικοινωνῇ, ἐφ' ὅσον θὰ πραγματοποιήσῃ τὴν οἰκείαν προπαρασκευὴν τῆς ψυχῆς του, μετὰ τοῦ φωτὸς τῶν ἰδεῶν. Τοῦτο ὅμως ἐπιτελεῖται ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι ἡ ψυχὴ αὐτοῦ θὰ εἶναι ἐλευθέρη, ἀνεπηρέαστος καὶ ἀδέσμευτος ἀπὸ ἀλλοτριῶν στοιχείων, ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων κυρίως διαστρεβλοῦται τὸ περιεχόμενον τῶν ἀξιῶν.

Κατὰ τὸ ἐπακολουθοῦν στάδιον τῆς ὠρίμου ἡλικίας ἀναφαίνεται ἡ δρᾶσις τοῦ ἀτόμου. Ἀφοῦ δηλαδὴ κατὰ τὴν νεανικὴν ἡλικίαν ἐπιτευχθῆ ἡ ὠρίμανσις ἐκείνη τοῦ λόγου, ἣτις ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον πρὸς ἰδεώδη ἐνέργειαν, προβάλλει ἤδη πρὸς αὐτὸν τὸ χρέος τῆς δράσεως καὶ ἐμφανίσεως τοιούτων ἔργων, ὁποῖα τὸ φέγγος τῶν ἰδεῶν προσδιορίζει.

Συγάγομεν ἄρα ἐκ τούτου τὸ συμπέρασμα ὅτι βαθμηδὸν καὶ κατὰ τὰ ἐκάστοτε ἀποκαλυπτόμενα ἐσωτερικὰ αἰτήματα ἀναφαίνεται ἡ ἀνάπτυξις καὶ ὠρίμανσις τοῦ λόγου⁽¹⁾. Ὄταν δὲ τοῦτο ἐπιτευχθῆ, τότε καλεῖται ὁ ἄνθρωπος πρὸς ἰδεώδη ἐνέργειαν, ἐνέργειαν τοιαύτην, οἷα ἡ καθαρότης τῆς ψυχῆς ἐπιβάλλει. Ἡ τελείωσις αὕτη χαρακτηρίζει τὸν ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς Χάριτος τοῦ Θεοῦ διαβιοῦντα ἄνθρωπον, διότι ἀνεπηρέαστος οὗτος ἀπὸ ἀλλοτριῶν δυνάμεων κινεῖται αὐτονόμως πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ἐκείνην, ἣτις ἐναρμονίζεται πρὸς τὸ γνήσιον ἱστορικὸν γίνεσθαι.

Παρατηροῦμεν ὅμως ἐνταῦθα ὅτι ἡ ὠρίμανσις τοῦ λόγου συνδέεται μετ' ἔργων, ἅτινα δὲν ἀποτελοῦν ἀποκλειστικῶς ὑπόθεσιν τοῦ ἀτόμου ἀλλὰ τῆς ὁλότητος, καὶ ὅτι ταῦτα σφυρηλατοῦν τὴν ἀνύψωσιν τῆς ζωῆς. Μέλημα συνεπῶς προβάλλει ἤδη δι' ἡμᾶς νὰ ἐξετάσωμεν πῶς ὁ ὠριμος λόγος ἐνεργεῖ καὶ ἐκδηλοῦται. Πρέπει δηλονότι νὰ ἐξετάσωμεν ἤδη πῶς πρέπει ἡ ψυχὴ νὰ κινηθῆ κατὰ τὸ ὠριμον στάδιον αὐτῆς διὰ νὰ παρουσιάσῃ τὰ δημιουργήματά της τὸν κόσμον, ὅστις ἐξυπηρετεῖ τὴν ὁλότητα καὶ διὰ τοῦ ὁποίου ἀνυψοῦται ἡ ζωὴ.

Β'. Η ΑΝΘΗΣΙΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

Πρέπει ἐνταῦθα νὰ ἐξετασθῆ τί πραγματοποιεῖ ἡ ψυχὴ διὰ τῆς συμβολῆς τοῦ λόγου. Ἄνευ αὐτοῦ κινεῖται αὕτη, ὡς γνωστόν, αἰτιοκρατικῶς προσδιοριζομένη ὑπὸ τῶν τυφλῶν ἐνστίκτων. Εὐρίσκεται τότε εἰς πρωτόγονον κατάστασιν. Ἡ συμβολὴ ὅμως τοῦ λόγου καθιστᾷ αὐτὴν ἱκανὴν νὰ κινῆται εἰς ἀνωτέρας σφαίρας καὶ νὰ δημιουργῇ ἔργα ἐξυπηρετικὰ διὰ τὴν ὁλότητα.

Προκειμένου ἤδη νὰ ἐξετάσωμεν τὰς σφαίρας αὐτὰς καὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν κινεῖται ἡ ψυχὴ ὑπὸ τὴν παρόρμησιν τοῦ λόγου ἐν ἐκάστη σφαίρᾳ,

(1) Περὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς ψυχῆς εὐρὺς λόγος γίνεται εἰς τὸ ἡμέτερον βιβλίον: Ἑξελικτικὴ Ψυχολογία Β'. ἔκδοσις, 1954.

θεωροῦμεν ὅτι καλύπτομεν τὰς σπουδαιότερας ἐνεργείας αὐτῆς, ἂν ἐρμηνεύσωμεν τὰ ἐξῆς :

α) Τὴν λειτουργίαν αὐτῆς πρὸς *γνώσιν*, διότι ἐν τῇ σφαίρᾳ ταύτῃ κατανοεῖ τὸ ἄτομον μέχρι ποίου σημείου εὐνοεῖται καὶ πραγματοποιεῖται ἡ ἔφεσις αὐτοῦ πρὸς γνώσιν.

β) Τὸ χρέος αὐτῆς κατὰ τὸν *ἠθικὸν νόμον*, διότι τοιοῦτοτρόπως δύναται τὸ ἄτομον νὰ κατανοῇ πῶς πρέπει νὰ ἐνεργῇ διὰ νὰ δημιουργηθῆται ἀγαθὴ συμβίωσις.

γ) Τὸ αἶτημα αὐτῆς πρὸς *ἐξωραϊσμόν* τῆς δημιουργίας του, διότι τοιοῦτοτρόπως δύναται τὸ ἄτομον νὰ κατανοῇ μέχρι ποίου ὁρίου κατορθιώνεται τοῦτο νὰ ἐπιτευχθῆ καὶ νὰ δοκιμάσῃ οὕτω τὴν ἀληθινὴν εὐχαρίστησιν. Ἐξετάζομεν συνεπῶς περαιτέρω πῶς ἐκδηλοῦται ἡ ἐνέργεια τοῦ λόγου διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῶν γνώσεων, διὰ τὴν συνειδητοποίησιν τοῦ ἠθικοῦ καὶ διὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ ὄραίου.

α) *Γνωστικὴ ἐνέργεια τοῦ λόγου.*

Αἱ γνώσεις, ὡς γνωστόν, ἀποκτιῶνται, ὅταν τὰ ὑπὸ τῶν αἰσθησέων δεδομένα καλλιεργηθῶσιν ἐσωτερικῶς διὰ τοῦ λόγου. *Πρῶτον κίνητρον πρὸς τοῦτο εἶναι ἡ ἔφεσις πρὸς γνώσιν*, ἣτις ἀποτελεῖ ἐκδήλωσιν τοῦ λόγου. Τοῦτο φανερώνει ὅτι ἡ γνώσις δὲν ἔρχεται ἐκ τῶν ἄλλων, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἐσωτερικῶν δυνάμεων, διὰ τὴν ὁποίαν διερεθισμὸν μόνον προκαλοῦν τὰ δεδομένα τῶν αἰσθησέων. Τὴν ἀνάπτυξιν αὐτὴν ἐζητεῖ ὁ Σωκράτης κατὰ τὸν ἔλεγχον, τὸν ὁποῖον ἤσκει πρὸς τὸν ἔφηβον, ἐξ οὗ ἐξηλείφετο τὸ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ὑπὸ τοῦ ἐφήβου παραδεδεγμένον «ἀνεμιαῖον» καὶ ἀπεκαλύπτετο τὸ «γόνιμον». Εἰς τοῦτο συνέπιπτεν ἡ λογικὴ κατάφασις τῶν διαλεγομένων προσώπων (1). Ἐπειδὴ δὲ ἡ αἰτία τῶν γνώσεων εὐρίσκεται ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀτόμου, διὰ τοῦτο καὶ ἐκ τῶν ποικίλων ἐπιδράσεων, αἰτινες ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου παρουσιάζονται, ἐκεῖναι μόνον καρποφοροῦν καὶ καλλιεργοῦν τὰ περιεχόμενα τῶν γνώσεων, αἰτινες ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰ διαφέροντα τῆς ψυχῆς. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δημιουργεῖται ἡ λειτουργία τῆς γνώσεως, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ διαδοχικῶς προοδευτικὰ στάδια. Μέλημα ἡμῶν ἤδη εἶναι νὰ ἐξετάσωμεν τὰ ἐξῆς :

α) Τὴν μορφήν τῆς γνωστικῆς λειτουργίας.

β) Τὸν ἐκφραστικὸν συμβολισμὸν τῶν δημιουργημάτων ταύτης.

α) *Μορφή τῆς γνωστικῆς λειτουργίας.*

Πρῶτον στάδιον αὐτῆς εἶναι ἡ *βίωσις τῆς γνώσεως*. Κατὰ ταύτην διαδηλοῦται κυρίως ἡ ὁρμὴ πρὸς τὸ εἰδέναι. Διὰ τῆς βιώσεως συνεπῶς

(1) I. N. Θεοδωρακοπούλου: Εἰσαγωγή στὸν Πλάτωνα 1941 σ. 14-26.

άνοίγεται ἡ γνωστικὴ σχέσις καὶ προκαλεῖται ἡ ἐνέργεια τῶν σχετικῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, διὰ τῶν ὁποίων καταδεικνύεται ἡ ἐνεργὸς συμβολὴ τοῦ ἐγὼ μας εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς γνώσεως.

Κατὰ τὴν γνωστικὴν ταύτην λειτουργίαν ὡς *πρῶτος σταθμὸς* δημιουργεῖται ἡ *ἐποπτεία*. Αὕτη περιλαμβάνει τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων ἤτοι τὰς παραστάσεις τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων, προσδιορισμένας διὰ τῶν γνωρισμάτων τοῦ τόπου καὶ χρόνου. Πρὸς τοῦτο ἐκινήθη ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου, διότι ἡ ψυχὴ μετὰ τὸ αἶσθημα κατευθύνει τὸ συνειδὸς πρὸς τὸ ἐλατήριον τοῦ ἐρεθισμοῦ πλαισιώνουσα ἐκεῖνο διὰ τῶν γνωρισμάτων τοῦ τόπου καὶ χρόνου. Οὕτω δὲ ἡ ἐνέργεια αὕτη τῆς ψυχῆς κατορθώνει τρία τινά:

α) Ἐπιφέρει τὴν συνειδητοποίησιν τῶν παραστάσεων, διότι κατὰ τὴν περιχαράκωσιν ἐκείνων διὰ τῶν γνωρισμάτων τοῦ τόπου καὶ χρόνου, ἅτινα προέρχονται ἐξ ἑαυτῆς, δημιουργεῖ τὴν γέφυραν τῆς ἐπικοινωνίας τῆς μετὰ τοῦ παραστατικοῦ κόσμου καὶ δι' αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου.

ββ) Ἔχουσα ἡ ψυχὴ συνθετικὴν ἰκανότητα ταξινομεῖ διὰ τῶν ἰδίων γνωρισμάτων τὰ μέχρι τοῦδε εἰς τὸ χάος τοῦ ψυχικοῦ κόσμου κινούμενα αἰσθητὰ στοιχεῖα καὶ δίδει μορφήν εἰς τὸν παραστατικὸν κόσμον.

γγ) Ἀποκτοῦν αἱ προσδιορισμένοι αὐταὶ παραστάσεις ἀντικειμενικότητά τινα, διότι οἱ προσδιορισμοὶ τοῦ τόπου καὶ χρόνου λειτουργοῦν πάντοτε εἰς ὅλα τὰ ἄτομα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον.

Ὁ προσδιορισμὸς συνεπῶς τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων διὰ τῶν γνωρισμάτων τοῦ τόπου καὶ χρόνου καταδεικνύει τὴν συμμετοχὴν τῆς ψυχῆς διὰ τὴν δημιουργίαν τῆς ἐποπτείας, τοῦ πρώτου τούτου σταθμοῦ τῆς γνωστικῆς λειτουργίας, καθ' ὃν ἀναφαίνεται ἡ πρώτη συνειδητοποίησις, ἡ πρώτη τακτοποίησις τῶν παραστάσεων καὶ τὸ πρῶτον ἀντικειμενικὸν γνῶρισμα αὐτῶν. Οὕτω κατὰ τὴν ἐποπτεῖαν ἔχομεν *εἰς τὴν συνείδησιν τὴν πρώτην αἰσθητικὴν παρουσίαν τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων*. Ἔχομεν δηλονότι τὰς παραστάσεις, αἵτινες διὰ τῆς ἐποπτικῆς ἐνεργείας τῆς συνειδήσεως ἤτοι τοῦ προσδιορισμοῦ αὐτῶν τοπικῶς καὶ χρονικῶς γίνονται περιεχόμενον ταύτης⁽¹⁾. Ὁ δὲ προσδιορισμὸς οὗτος ἀποδίδεται εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πραγματικότητα καὶ οὕτω δημιουργεῖται ἡ πρώτη οἰκείωσις τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου⁽²⁾.

Τὰ συστήματα ταῦτα τοῦ τόπου καὶ χρόνου λέγονται καθαρὰ μορφαὶ τῆς ἐποπτείας, διότι ἀυθορμήτως προβάλλονται ὑπὸ τῆς ψυχῆς καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν μορφολογικὴν ἐνέργειαν λειτουργοῦν. Προβάλλονται μάλιστα ἀνεξαντλήτως, διότι ἀνεξάντλητος εἶναι ἡ γνωστικὴ ἔφεσις τῆς ψυχῆς ὡς καὶ ἡ συμμετοχὴ τοῦ Ἐγὼ εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῶν γνώσεων.

(1) I. Θεοδωρακοπούλου: Ἡ ἔννοια τοῦ Ἐγὼ καὶ ἡ ἔννοια τῆς Ἐποπτείας. Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας, VI τόμος, σ. 51 - 62.

(2) Friedrich Paulsen: Einleitung in die Philosophie, 36 Auf. σ. 444.

Ἡ ψυχὴ ὅμως δὲν μένει ἱκανοποιημένη ἐκ τῆς ἐποπτικῆς παρουσίας τῶν ἀντικειμένων εἰς τὴν συνείδησιν. Δημιουργεῖ ἐπὶ τούτων εὐρύτερον προσδιορισμὸν καὶ τὴν ἐνέργειαν ταύτην ἀναλαμβάνει ἡ *διάνοια* διὰ τῶν προσδιορισμῶν τῆς ποσότητος, ποιότητος, ἀναφορᾶς καὶ τρόπου. Ἐκ τῆς νέας ταύτης ἐνεργείας καὶ λόγῳ τῆς συνθετικῆς ἱκανότητος τῆς ψυχῆς, ἀποβλεπούσης εἰς τὴν συνένωσιν εἰς ἐνότητες τῶν ἐπὶ μέρους προσδιορισμῶν, ἀνακίπτει τὸ *ὁμοίωμα* ⁽¹⁾, ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν *δευτέραν βαθμίδα* τῆς γνωστικῆς λειτουργίας.

Ἡ νέα αὕτη ἐνέργεια τῆς ψυχῆς ἀποτελεῖ ὑπόθεσιν τοῦ *λόγου*, οὔτινος τὴν ἐπέμβασιν προκαλεῖ ἡ βίωσις. Ἐργάζεται ὅμως ὁ λόγος ἀκόμη μετὰ τῶν παραστάσεων τῶν πραγμάτων καὶ διαμέσου αὐτῶν. Ἐκ τούτου καὶ ἡ ἐνέργεια αὕτη καλεῖται *διάνοια*. Ἡ πλατωνικὴ μάλιστα φιλοσοφία, θέτουσα τὴν διάνοιαν μετὰ δόξης καὶ νοῦ, διδάσκει ὅτι ἔργον τῆς διανοίας εἶναι ἡ ἐξουδετέρωσις τῆς ἀσαφείας, ἣτις ὑπάρχει εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς δόξης, ἥτοι εἰς τὰ περιεχόμενα καὶ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων, ὡς ταῦτα ἡ ψυχὴ διὰ μέσου τῶν προϋποθέσεων τοῦ ὀνόματος, ὁρισμοῦ καὶ εἰκόνης ἀντιλαμβάνεται ⁽²⁾ (Ζ' ἐπιστολὴ τοῦ Πλάτωνος).

Οὕτως ἂν καὶ ἔχει τὸ ὁμοίωμα περισσοτέραν ἐνέργειαν καὶ συστηματικωτέραν διάρθρωσιν ἀπὸ τῆς ἐποπτείας ἐν τούτοις καὶ τοῦτο δὲν ἱκανοποιεῖ τὴν ψυχὴν. Διότι ἔχει τὸ *μειονέκτημα* ἀφ' ἐνὸς μὲν ὅτι σχετίζεται μετὰ στοιχείων αἰσθητικοῦ κόσμου, ἐξ οὗ λόγου δὲν δύναται νὰ προσλάβῃ καθαρῶς νοητικὴν μορφήν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι ἔχει ὑποκειμενικὴν σύνθεσιν, ἐξ οὗ λόγου δὲν ἔχει ἀντικειμενικὸν κῦρος. Παρουσιάζει δηλαδὴ τὸ ὁμοίωμα γνωρίσματα, διὰ τῶν ὁποίων μόνον τὰ ἀτομικὰ περιστατικά, τὰ ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ ἐπιτελούμενα, προσδιορίζονται.

Ἡ ψυχὴ διὰ τοῦτο κινουμένη ἐκ τῆς ἐφέσεως πρὸς τὸ εἰδέναι ὁρμᾶται πρὸς ἀπόκτησιν νοητικοῦ περιεχομένου ἀπηλλαγμένου τῶν μειονεκτημάτων τοῦ ὁμοιώματος. Κυρία αἰτία εἶναι, ὡς ἔχομεν ἀναφέρει, ὁ λόγος, ὅστις ὄχι μόνον τὴν ἔφεισιν πρὸς τὸ εἰδέναι προκαλεῖ, ἀλλὰ καὶ ἐπικουρικῶς δι' ἰδιαιτέρας δυνάμεως τὴν ἔφεισιν ταύτην πλουτίζει. Οὕτως ἐνισχύει ταύτην διὰ τῆς *φαντασίας* (*Einbildungskraft*), ἣτις ἀφ' ἐνὸς μὲν συνενώνει τὰ δεδομένα τῶν προσδιορισμῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ καλλιεργεῖ παραλλήλως καὶ τὴν στροφὴν πρὸς τὸ μέλλον διὰ τὴν δλοκλήρωσιν τῆς γνώσεως. Ἰδιαιτέρως ἡ στροφὴ αὕτη ὑποβοηθεῖται καὶ ἐκ προηγουμένων στοιχείων, ὅσα ἡ ἀνάμνησις ἐξευρίσκει κατὰ τὰς γενομένας βιώσεις ⁽³⁾. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἐν

⁽¹⁾ Ἡμέτερον: Σχέσις αἰσθήματος καὶ νοήματος σ. 48 - 58 καὶ

I. Θεοδωρακοπούλου: Μαθήματα Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Φιλοσοφίαν. Τεύχος Α', 1956, σ. 52, 68 - 81.

⁽²⁾ I. Θεοδωρακοπούλου: Εἰσαγωγή στὸν Πλάτωνα, 1941, σ. 53.

⁽³⁾ E. d. Spranger: Bemerkungen zum Strukturbegriff in den Geisteswissenschaften. Ganzheit und Struktur II σ. 81-96.

τῷ ὁμοιώματι ἀποκτηθεὶς μερικὸς φωτισμὸς, ἀποτελεῖ ἄλλην αἰτίαν, ὥστε ἡ ψυχὴ ἐν τῷ ὁμοιώματι νὰ μὴ δύναται νὰ παραμένῃ ἀδρανής, ἀλλ' ὡς λέγει ὁ Πλάτων, νὰ κινῆται πρὸς τελείωσιν τοῦ φωτισμοῦ τούτου. («Ὅταν τι τῶν ἐκεῖ (ιδεῶν) ὁμοίωμα ἴδωσιν ἐκπλήττονται (οἱ ἐκ τοῦ ὁμοιώματος φωτιζόμενοι) καὶ οὐκέθ' ἑαυτῶν γίνονται» Πλάτ. Φαῖδρος 250a).

Τὴν τελείωσιν ταύτην ἀναλαμβάνει ὁ νοῦς. Ἡ ψυχικὴ δύναμις, ἣτις προέρχεται ἐκ τούτου, ποδηγετεῖ τὸν λόγον, ὥστε οὗτος νὰ λειτουργῇ ὠρίμως διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν καθαρὰν γνῶσιν. Ἡ ἐνέργεια αὕτη τοῦ νοῦ καλεῖται *λογικὴ ἐνέργεια*. Ἐκ τῆς ἐνεργείας ταύτης προέρχεται ἡ ἀλήθεια, ἣτις, κατὰ τὸν Πλάτωνα, μόνη ἀποτελεῖ ὑπόθεσιν τοῦ νοῦ. («Ἡ ἀχρώματός τε καὶ ἀσχημάτιστος καὶ ἀναφῆς οὐσία ὄντως οὐσα, ψυχῆς κυβερνήτη μόνῳ θεατῇ νῶ» Πλ. Φαῖδρος 247 c). Ἐκ τῆς ἀληθείας δὲ ταύτης διαπιστοῦται καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ νοῦ. («Ἡ ψυχὴ νοῦν ἔχειν φαίνεται, ὅταν, οὗ καταλάμπει ἀλήθειά τε καὶ τὸ ὄν, εἰς τοῦτο ἀπερείσηται, ἐνόησέ τε καὶ ἔγνω αὐτό» Πλάτ. Πολιτ. VI 508 d).

Διὰ νὰ ἐκπληρώσῃ ὅμως ὁ νοῦς τὸ ἔργον του τρία τινὰ πραγματοποιοῦνται⁽¹⁾. Ἦτοι :

αα) Διὰ τῆς ἀφαιρετικῆς σκέψεως καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν λογικῶν λειτουργιῶν τῶν κρίσεων καὶ συλλογισμῶν, τὴν θιμελίωσιν τοῦ κύρους τῶν ὁποίων ἐγγυᾶται ἡ χρῆσις τῶν λογικῶν ἀξιωματίων, προσδιορίζονται τὰ γνωρίσματα τῆς διακρίσεως τοῦ ὑπὸ γνῶσιν ἀντικειμένου ἐξ ἄλλων ἀντικειμένων. Ἐπιτελεῖται δὲ ἡ ἐνέργεια αὕτη ἐπὶ πασῶν τῶν *ἀπόψεων*, ὅσαι φέρουν τὸ ἀντικείμενον εἰς σχέσιν πρὸς τὴν ψυχὴν ἡμῶν, διότι τότε ἔχομεν ἐν τῇ συνειδήσει τὰ γνωρίσματα ὅλης τῆς ὑποστάσεως τοῦ ἀντικειμένου⁽²⁾. Οὕτως ἐπὶ τοῦ μήλου συνάγονται τὰ γνωρίσματα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ σχήματος, χρώματος, γεύσεως κ.τ.τ., ὅποτε ἔχομεν ἐν τῇ συνειδήσει τὴν καθολικὴν διὰ τῶν γνωρισμάτων του διάκρισιν τούτου ἐκ τῶν ἄλλων ἀντικειμένων.

ββ) Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς *καθολικότητος* τοῦ εἶδους συνάπτονται τὰ λογικὰ ταῦτα γνωρίσματα οὐχὶ αὐθαιρέτως ἢ ἐμπειρικῶς ἢ κατ' ἰδιοτελεῖ σκοπιμότητα, ἀλλὰ κατὰ κατάταξιν, οἷαν ἐπιβάλλουν αἱ σχέσεις εἶδους καὶ γένους⁽³⁾. Διὰ τοῦτο, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἡ μέθοδος τῆς κατ' εἶδη διαιρέσεως ἔχει ἰδιαιτέραν ἀξίαν. («Πολὺ δὲ μάλιστα καὶ πρῶτον τὴν μέθοδον ταύτην τιμᾶν, τοῦ κατ' εἶδη δυνατὸν εἶναι διαιρεῖν» Πλάτ. Πολιτικὸς 286 d).

Τὸ σύνολον τῶν γνωρισμάτων αὐτῶν, τῶν κατὰ τὴν ρηθεῖσαν κατά-

(1) G. W. Hegel: Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften, 1927 σ. 33-36.

(2) Nik. Hartmann: Zur Grundlegung der Ontologie, 1935, σ. 95.

(3) Ernst Cassirer: Substanzbegriff und Funktionsbegriff. 1923 σ. 378.

ταξιν διηρθρωμένων, αποδίδει τὸ νόημα τοῦ ἀντικειμένου. Διὰ τούτου ἐξαλείφεται ἡ σχέση τοῦ ὁμοιώματος μετὰ τοῦ αἰσθητικοῦ κόσμου, διότι τὰ παραστατικά στοιχεία ἀντικαθίστανται ἤδη εἰς τὴν συνείδησιν διὰ τῶν λογικῶν γνωρισμάτων τοῦ ἀντικειμένου.

γγ) Διὰ τῆς ὀρθῆς σκέψεως ἐξουδετεροῦνται τὰ ὑποκειμενικά γνωρίσματα τοῦ ὁμοιώματος. Συναντᾷ ὅμως αὕτη πλεῖστα προσκόμματα. Εἶναι αἱ τάσεις, αἵτινες προέρχονται ἐκ συναισθηματικῶν λόγων ἢ ἐξ ἐγωκεντρικῶν ἐπιδιώξεων ἢ ἐξ ἄλλων ἰδιοτελειῶν. Καὶ ἐκείνας μὲν ἐκ τούτων, αἵτινες εἶναι συνειδηταί, δύναται ἡ καλὴ προαίρεσις τοῦ ὑποκειμένου νὰ ἐξουδετερώσῃ κατὰ τὴν λογικὴν λειτουργίαν αὐτοῦ. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ προσκόμματα, ἅτινα δὲν εἶναι συνειδητά. Ἡ ἐξουδετέρωσις τούτων δὲν εἶναι εὐχερής, διότι προϋποθέτει τὴν γνῶσιν τοῦ *Ἐγὼ μας*, ἣτις εἶναι διάφορος ἐκείνης, τὴν ὁποῖαν τὸ *Ἐγὼ* κατέχει⁽¹⁾. Τὰ προσκόμματα ταῦτα παραμορφώνουν τὴν ὀρθὴν λειτουργίαν τοῦ λόγου. Ἄμεσον ἐπακολούθημα εἶναι ὅτι κυριαρχοῦν εἰς τὴν συνείδησιν αἱ πλάναι καὶ αἱ δοξασαί, δεδομένου ὅτι ἀποτελοῦν μέτρον κρίσεως τὰ κατώτερα ἐγωκεντρικά συναισθήματα καὶ καθοδηγοῦν τὸ ἄτομον εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῶν προσκαίρων ἀπαιτήσεων τοῦ τόπου καὶ χρόνου. Ὑπάρχει ὅμως τὸ *διαλεκτικὸν στοιχεῖον* τῆς ψυχῆς, τὸ ὁποῖον ἡ ἐσωλογικὴ ἐπεξεργασία ἀποκαλύπτει καὶ τὸ ὁποῖον αἴρει τὰς ἀνθαιρεσίας καὶ πᾶσαν σκέψιν ἀντιτιθεμένην πρὸς τὴν ἀνθεντίαν τοῦ νοῦ καὶ ὀδηγεῖ εἰς γόνιμα συμπεράσματα, ἅτινα καὶ τὴν ἀληθῆ γνῶσιν καταδεικνύουν ἀλλὰ καὶ τὸ ὑλικὸν τῆς ἐπιστήμης στηρίζουν. Ἡ ἐκ τούτου ἀνακύπτουσα ἐνέργεια—ἡ διαλεκτικὴ ἐνέργεια—χρησιμοποιεῖ καὶ τὰς λογικὰς μεθόδους τῆς ἀναλύσεως καὶ συνθέσεως, καθ' ἃς εἰς μὲν τὴν πρώτην ἢ ψυχὴ ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους ὁρμωμένη κατόπιν συγκρίσεως τούτων ἄγεται εἰς τὴν δημιουργίαν νόμων, εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἐκ τῶν καθύλου ὁρμωμένη ὑπάγει εἰς ταῦτα τὰ ἐπὶ μέρους συνανήκοντα⁽²⁾. Ἡ ἐσωλογικὴ αὕτη ἐπεξεργασία φανερώνει, κατὰ τὸν Πλάτωνα, κυρίως τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν, καθ' ἣν διὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ὑπὸ τοῦ νοῦ κατευθυνομένου, ἀναγόμεθα ἀπὸ τῶν ὑποθέσεων (Πλ. Μένων 86 c) μέχρι τοῦ ἀνυποθέτου καὶ ἐκ τῶν ὑποκειμενικῶν ἀντιλήψεων μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ παντός, καὶ ἐκεῖθεν ἐρευνῶμεν τὰ καθέκαστα διὰ τὸν ἔλεγχον τῆς ἀναφορᾶς αὐτῶν⁽³⁾. Διὰ τῆς διαλεκτικῆς ἐνεργείας φέρομεν τὴν ψυχὴν εἰς γνωριμίαν μετὰ τῶν ἀνωτέρων ἐννοιῶν τὸ μὲν ἀπαλλάσσοντες βαθμηδὸν αὐτὴν ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν (Πλάτ. Πολιτ. VI 511 b), τὸ δὲ προκαλοῦντες τὴν ἀνάβασιν αὐτῆς—*τὴν γένεσιν πρὸς τὴν οὐσίαν*⁽⁴⁾—χωρὶς ἀπὸ τῆς προσπαθείας νὰ ἀφιστάμεθα, πρὶν ἂν

(1) Fried. Paulsen: Einleitung in die Philosophie, 36 - 38 Aufl. σ. 395.

(2) Θ. Βορέα: Λογική, σ. 232 - 236.

(3) Κ. Λογοθέτου: Ἡ περὶ ἰδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνος, σ. 67.

(4) Ι. Θεοδωρακοπούλου: Μαθήματα εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Φιλοσοφίαν, Α', 1956, σ. 82.

ἡ ψυχὴ διὰ μόνης τῆς νοήσεως τὴν ὑψίστην οὐσίαν λάβη (Πλάτ. Πολιτ. VII 531 c) (1).

Διὰ τῆς ἀνυψώσεως ταύτης μέλημα κυρίως τῆς ψυχῆς εἶναι νὰ ἐξουδετερώσῃ τὸ σχετικὸν πρὸς τὰς περιστάσεις καὶ τοὺς τόπους ἢ γενικῶς τὸ πρὸς τὸ ἀντικειμενικῶς ἔγκυρον ἀντιτιθέμενον, ὅπερ περικλείει μόνον ἢ ἀτομικὴ συνείδησις (2). Ἡ ἀνύψωσις ὅμως αὕτη ἔχει ὡς συνέπειαν ὅτι φωτίζεται βαθμηδὸν περισσότερο ἢ συνείδησις ὑπὸ τοῦ φωτός τοῦ λόγου. Ἐκ τούτου ἡ διαλεκτικὴ ἐνέργεια ὄχι μόνον προστατεύει ἀπὸ δογματισμοῦ καὶ πλάνης, ἀλλ' ἀποτελεῖ καὶ ψυχαγωγίαν διὰ τοὺς διαλεγόμενους. Διότι κινεῖται ἡ ψυχὴ κατὰ ταύτην ἐπὶ τῇ βάσει καθολικῶν ἀρχῶν οὐχὶ διὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου προσγιγνομένων, ἀλλ' ἐν τῇ ψυχῇ ἐκ τῶν προτέρων ὑπαρχουσῶν καὶ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου δι' ἐσωτερικῆς ἐπεξεργασίας διαγιγνωσκομένων καὶ ἀποκαλυπτομένων (3). Διὰ τοῦτο, κατὰ τὸ Πλάτωνα, θεωρεῖται ὅτι ἡ δύναμις τῆς διαλεκτικῆς ἐδόθη εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὑπὸ τῶν θεῶν. («Θεῶν ἐς ἀνθρώπους δόσις» Πλάτ. Φίληβος 16 c).

Μόνον ὅμως, ὡς διδάσκει ὁ ἴδιος Πλάτων, ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις ἐγγυᾶται τὴν ἐσωλογικὴν αὐτὴν ἰκανότητα καὶ τὴν εὐρεσιν τῆς καθαρᾶς νοήσεως. Ἐκεῖνος, λέγει, ὅστις ἐξ ἡμῶν θὰ παρασκευασθῇ περισσότερο καὶ ἀκριβέστερον διὰ νὰ ἐξετάσῃ ἐκεῖνο εἰς τὸ ὅποιον ἀποβλέπει, οὗτος δύναται νὰ φθάσῃ πλησιέστατα καὶ τὴν γνῶσιν τούτου. («Ὅς ἂν μάλιστα ἡμῶν καὶ ἀκριβέστατα παρασκευάσῃται αὐτὸ ἕκαστον διανοηθῆναι περὶ οὐ σκοπεῖ, οὗτος ἂν ἐγγύτατα ἴοι τοῦ γνῶναι ἕκαστον» Πλάτ. Φαίδων β5ε).

Πρέπει ὅμως οὗτος νὰ ἐργασθῇ διὰ μόνης τῆς διανοίας του, χωρὶς νὰ παρασυρθῇ ἐκ τῶν αἰσθητικῶν καὶ σωματικῶν ἐπιρροῶν, διότι ἐκεῖναι παρεμποδίζουν τὴν ψυχὴν εἰς τὸ ἔργον της. («Ἐκεῖνος ἂν τοῦτο ποιήσῃε καθαρῶτατα, ὅστις ὅτι μάλιστα αὐτῇ τῇ διανοίᾳ ἴοι ἐφ' ἕκαστον μῆτε τὴν ὄψιν παρατιθέμενος ἐν τῷ διανοεῖσθαι μῆτε τινὰ ἄλλην αἴσθησιν ἐφέλκων μηδεμίαν μετὰ τοῦ λογισμοῦ, ἀλλ' αὐτῇ καθ' ἑαυτὴν εἰλικρινεῖ τῇ διανοίᾳ χρώμενος αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ εἰλικρινές ἕκαστον ἐπιχειροῖ θηρεύειν τῶν ὄντων ἀπαλλαγείς ὅτι μάλιστα ὀφθαλμῶν τε καὶ ὠτῶν καὶ ὡς ἔπος εἰπεῖν ξύμπαντος τοῦ σώματος ὡς ταράττοντος καὶ οὐκ ἐῶντος τὴν ψυχὴν κτήσασθαι ἀλήθειάν τε καὶ φρόνησιν ὅταν κοινωνῇ» Πλάτ. Φαιδ. β6 a).

Τὸ διὰ τῆς λογικῆς ταύτης ἐνεργείας καὶ διαλεκτικῆς κινήσεως ἀποκτηθὲν νοητικὸν περιεχόμενον, ὅπερ, ὡς ἀνωτέρω ἔχομεν ἀναφέρει, καλεῖται νόημα, ἀποτελεῖ τὴν *τρίτην βαθμίδα* τῆς γνωστικῆς λειτουργίας. Τὸ

(1) Κ. Λογοθέτου: Ἡ περὶ ἰδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνος, σ. 19.

(2) Antoine Roux: Le Problème de la connaissance, 1930, σ. 162.

(3) Κ. Λογοθέτου: Φιλοσοφικὸν Σύστημα Πέτρου Βράϊλα Ἀρμένη, 1905, σ. 14, 17.

νόημα τοῦτο διαφέρει τοῦ ὁμοιώματος, διότι παρουσιάζει νοητικὴν περιέχόμενον γενικοῦ κύρους, σταθερὸν καὶ ἀντικειμενικόν.

Βαθμηδὸν ὅμως, ὡς εἶναι γνωστόν, ἐπιτελεῖται καὶ ἡ τελείωσις αὕτη τῆς λογικῆς λειτουργίας. Διότι τὰ λογικὰ γνωρίσματα ἢ λογικὴ ἐνέργεια βαθμηδὸν ἀποκαλύπτει. **Γέφυραν** εἰς τοῦτο ἀποτελοῦν τὰ ἀποκτηθέντα γνωρίσματα. Ταῦτα τροφοδοτοῦντα τὴν ἔφεσιν τῆς ψυχῆς, τὴν ἐκ τοῦ λόγου προερχομένην, ἀποτελοῦν μέσον διὰ νέας ἀποκαλύψεις καὶ διὰ συλλήψεις νέων γνωρισμάτων.

Τὴν δυνατότητα ὅμως ταύτην παρουσιάζουν τὰ ἀποκτηθέντα γνωρίσματα, μόνον ὅταν ἔχωσιν ἀναφορὰν πρὸς τὸ σύνολον. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὕτην διερεθίζουσιν αὐτά, ὡς ἀνωτέρω ἐγνωρίσαμεν, τὴν ψυχὴν, ὥστε νὰ προβάλλῃ αὕτη νέας ἀπορίας. Οὕτω τὰ διαδοχικῶς ἀποκτιώμενα λογικὰ γνωρίσματα, ἂν προκαλῶσιν ἀγαλλίασιν ψυχῆς διὰ τὴν ἐπιτευχθεῖσαν ἀνάπτυξιν τοῦ βάθους, ἀποτελοῦν ἐπὶ τούτοις καὶ νέους πειρασμοὺς διὰ τὴν περαιτέρω προοδευτικὴν ἐξέλιξιν τῆς νοήσεως (1). Ἡ διπλῆ αὕτη ιδιότης παντὸς λογικοῦ γνωρίσματος ἀποτελεῖ αἰτίαν, δι' ἣν δὲν ἐπαναπαύεται ἡ ψυχὴ κατὰ τὴν γνωστικὴν λειτουργίαν ἀλλὰ παραμένει ἐν ἐγρηγόρσει διὰ τὴν τελείωσίν της.

Ἀσφαλῶς ἐπὶ τινὰ χρόνον ἀρκεῖται ἡ ψυχὴ εἰς τὴν ἱκανοποίησιν, τὴν ὁποίαν ἀποκτᾷ ἐκ τῶν ἀποκαλυπτομένων γνωρισμάτων. Εἶναι ὁ χρόνος, κατ' ὃν ἡ ψυχὴ προσβλέπει εἰς αὐτὸ τὴν πλήρωσιν μόνον τοῦ διὰ τῆς ἀπορίας ἀνακύπτοντος κενοῦ. Ἔχει δὲ τὸ ἄτομον τὴν ἀντίληψιν ὅτι τὸ ἐπιτευχθὲν εἶναι ἔγκυρον ὄχι μόνον διὰ τὸ παρελθόν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον καὶ διὰ τοὺς λογικοὺς ἀνθρώπους (2), δεδομένου ὅτι διαρθρῶνεται διὰ τῶν ἀποκαλυφθέντων γνωρισμάτων μορφή, ἣτις ἀφ' ἐνὸς μὲν διέπεται ὑπὸ τῶν πλεονεκτημάτων τῆς προηγουμένης φάσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἶναι ἀπηλευθερωμένη ἐκ τῶν μειονεκτημάτων ἐκείνης. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ ψυχὴ κινηθεῖσα πρὸς τὸ νέον, ἔπαυσε νὰ περιβάλλῃ δι' ἐμπιστοσύνης τὴν παλαιὰν μορφήν.

Ἴσως ὅμως ἤθελε προβληθῆ τὸ ἐρώτημα: **Πόθεν καταδεικνύεται ἡ διαπίστωσις τῆς σχέσεως τοῦ νέου γνωρίσματος πρὸς τὸ σύνολον;** Διότι ἡ σχέσις αὕτη προὑποθέτει γνωριμίαν τοῦ συνόλου, τοιαύτη δὲ γνωριμία, ὡς ἡ ἐπιζητουμένη, δὲν ὑπάρχει.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι καταξιώνονται πολλάκις γνωρίσματά τινα μὴ ἔχοντα ἀναφορὰν πρὸς τὸ σύνολον. Τοῦτο ὁδηγεῖ τότε εἰς πλάνην. Λέν εἶναι ἐν τούτοις ἡ μορφή τοῦ συνόλου, ἣτις ἀποτελεῖ σκοπὸν τῆς γνωστικῆς λειτουργίας, τελείως ἄγνωστος. Διότι ἡ **πεῖρα** πρῶτον ἀποτελοῦσα σταθερὰν

(1) Ernst Cassirer: Substanzbegriff und Funktionsbegriff, 1923, σ. 368.

(2) Antoine Roux: Le Problème de la connaissance, 1930, σ. 158.

καθοδήγησιν διὰ μελλοντικὰς ἐρεΐνας, ἐφ' ὅσον ἔχει σχέσιν τινὰ μὲ τὸ γνωσθησόμενον, γίνεται αἰτία νὰ συλληφθῇ ἐκ τῶν προτέρων εἰς τὴν συνείδησιν ἐπινόησίν τις, ἣτις δὲν εἶναι μὲν ἀρτία καὶ πλήρης, εἶναι ὅμως ἀρκετὰ ἱκανοποιητικὴ διὰ νὰ κατευθύνῃ τὴν πορείαν τῆς περαιτέρω ἐρεύνης⁽¹⁾. Τὸ φιλοσοφικὸν ἐξ ἄλλου πνεῦμα, διὰ τοῦ ὁποίου διέπεται ἡ γνωστικὴ λειτουργία, ἔχον ὡς ὑπόθεσιν τὸ εἰδέναι τῆς συνολικῆς μορφῆς, κερδίζει μίαν φάσιν διὰ τῆς καταστάσεως τῆς παρουσίας γνώσεως, ἐξ ἧς ἀποκτᾶ τὴν ἱκανότητα νὰ προάγῃ τὴν ψυχὴν εἰς εὐρύτερα ὄρια καὶ νὰ ἀποκαλύπτῃ σταθμὸν τινὰ τῆς περαιτέρω τελειώσεως τῆς γνωστικῆς λειτουργίας. Ἐκ τοῦ λόγου τούτου ἀποκτᾶ τὴν ἱκανότητα νὰ κρίνῃ τὰς ἀποκτηθείσας γνώσεις⁽²⁾. Ἐκ δὲ τῆς ἱκανότητος ταύτης νὰ προάγῃ τὴν ψυχὴν πρὸς εὐρύτερα ὄρια προέρχεται ἡ εὐχέρεια νὰ διαπιστοῦται ἡ σχέσις τοῦ νέου γνωρίσματος πρὸς τὸ σύνολον, δεδομένου ὅτι διὰ τοῦ τεθέντος σκοποῦ δημιουργεῖται εἰς τὴν συνείδησιν ἡ πορεία τῆς γνωστικῆς προωθήσεως τῆς ψυχῆς. Μέσον δὲ διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐνεργείας ταύτης εἶναι ἡ χρῆσις μεθόδων ἐνηρμοτισμένων πρὸς τὸν ἐν τῇ συνειδήσει σκοπὸν⁽³⁾. Ἐχει συνεπῶς ἡ συνείδησις τοῦ φιλοσοφοῦντος ἀτόμου τὴν ἱκανότητα νὰ προάγῃ τὴν γνώσιν πρὸς τὸ τέλειον καὶ νὰ ἀναγνωρίζῃ ἐκ τούτου τὸ ἔγκυρον τῶν ἀποκαλυπτομένων γνωρισμάτων διὰ τὴν προώθησιν ταύτης.

Κατὰ ταῦτα ἡ γνωστικὴ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς παρουσιάζει τὰς ἐξελικτικὰς βαθμίδας τῆς ἐποπτείας, τοῦ δμοιώματος καὶ τοῦ νοήματος. Αἴτιον εἰς τοῦτο εἶναι ὁ λόγος, ἐξ οὗ προέρχεται ἡ ἀνάγκη τῆς ψυχῆς νὰ ἀποκτήσῃ νόημα. Ἐκ τούτου καλλιεργεῖται ἐκάστοτε κατὰ τὴν πορείαν τῆς γνωστικῆς λειτουργίας ἡ διεγερτικὴ τάσις ἐκάστης βαθμίδος διὰ νὰ ἐξελιχθῇ καὶ φθάσῃ αὕτη τὴν τελειωτικὴν τῆς μορφῆν. Διὰ τοῦτο ἐκάστη βαθμὶς δὲν εἶναι μόνον τελειότερα τῆς προηγουμένης καὶ κατὰ συνέπειαν ἱκανοποιητικωτέρα ἀλλὰ καὶ σοβαρώτερον ἐλατήριον διὰ νὰ κινῆται ἡ ψυχὴ πρὸς τὴν τελείαν γνώσιν.

Οὕτως ἡ γνωστικὴ σχέσις, τὴν ὁποίαν τὸ πρῶτον ἡ βίωσις παρεσκεύασε, διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ λόγου καταλήγει εἰς τὴν ἀπόκτησιν τοῦ νοήματος. Ἄν δὲ εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον ἐγνωρίσαμεν πῶς ὁ λόγος κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἡλικίας ὠριμάζει, ἤδη παρατηροῦμεν πῶς ὁ ἴδιος διὰ τῆς βιώσεως καὶ ὑπὸ τὴν παρόρμησιν τῆς ἐφέσεως πρὸς τὴν γνώσιν *αὐτοαποκαλυπτόμενος ἐκδηλοῦται εἰς τὴν σφαῖραν τῶν γνώσεων ὑπὸ μορφὴν νοημάτων.* ἼΙ αὐτοαποκάλυψις αὕτη διαπιστοῦται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ συνείδησις φωτίζεται πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῶν προσκομιμάτων καὶ πρὸς σύλληψιν νοημάτων ἀντικειμενικῶν, ἐχόντων γενικὸν κῦρος.

(1) Henri Bergson: L'énergie spirituelle, 1949, σ. 3,4.

(2) Jean Przyluski: L'évolution humaine, 1942, σ. 244.

(3) Rich. Kroner: Die Selbstverwirklichung des Geistes, 1928 σ. 4.

β) 'Εκφραστικός συμβολισμός τῶν δημιουργημάτων
τῆς γνωστικῆς λειτουργίας.

Ὁ ὄριμος λόγος αὐτοαποκαλυπτόμενος διαδηλοῦται, ὡς εἶδομεν, ἐν τῇ γνωστικῇ σχέσει διὰ τῶν νοημάτων. Ἡ ψυχὴ ὅμως δὲν μένει ἱκανοποιημένη ἐκ τοῦ σταθμοῦ τούτου. Τὰ ἀποκτηθέντα ὑπὸ τοῦ ὑποκειμένου νοήματα φιλοδοξεῖ τὸ ἄτομον νὰ μεταδοθῶσι καὶ εἰς ἄλλα ἄτομα καὶ νὰ ἀποβῶσι κτῆμα τοῦ συνόλου. Ὁ λόγος ἄλλως τε εἶναι κοινὸν ἀγαθὸν πάντων τῶν ἀνθρώπων. Τοῦτο θὰ κατορθωθῇ, ἂν τὰ νοήματα ταῦτα πλαισιωθῶσιν ὑπὸ ὁρισμένων αἰσθητῶν δημιουργημάτων ἀντικειμενικοῦ κύρους. Τοιαύτην πλαισίωσιν παρέχουν ἤδη τὰ **γλωσσικὰ δημιουργήματα**. Ἡ λειτουργία, ἣτις ἀποδίδει ταῦτα, ἀνταποκρίνεται πρὸς ἐσωτερικὸν **αἶτημα** τῆς ψυχῆς, καθ' ὃ ἡ γόνιμος λειτουργία πρέπει νὰ καταλήξῃ εἰς ἔργον, τὸ ὁποῖον ὄχι μόνον τίθεται εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ συνόλου, ἀλλὰ χαρίζει καὶ εἰς τὸ ἴδιον ἄτομον ἀνακούφισιν καὶ ἀγαλλίασιν⁽¹⁾. Τὰ **ἔργα ταῦτα παρουσιάζουν τότε τὴν ἀνθήσιν τοῦ λόγου**. Τοιαύτην ἄρα **ἀνθήσιν κατὰ τὴν γνωστικὴν ἐνέργειαν τοῦ λόγου διαδηλώνουν τὰ γλωσσικὰ δημιουργήματα**, διὰ τῶν ὁποίων συμβολίζονται τὰ ἐν τῇ συνειδήσει νοήματα. Ἐχουν ἀκόμη τὰ γλωσσικὰ ταῦτα σύμβολα τὸ προνόμιον ὄχι μόνον νὰ ἐκφράζωσι τὰ ἐν τῇ θεωρητικῇ σφαίρᾳ νοήματα, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐρμηνεύωσι τὰ περιεχόμενα τῶν ἄλλων σφαιρῶν. Διὰ μέσου τούτων γνωρίζομεν τὸν ψυχικὸν κόσμον τῶν ἀνθρώπων, ὡς καὶ τὰς διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος⁽²⁾. Διὰ τοῦτο **τὰ γλωσσικὰ σύμβολα ἐξωτερικεύουν τὴν ἀνθήσιν τοῦ λόγου εἰς πάσας τὰς σφείρας τῆς ὀριμότητος τοῦ λόγου**.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι δύνανται διὰ μορφοσμῶν ἢ φυσιογνωμικῶν κινήσεων καὶ συναισθήματα καὶ συγκινήσεις νὰ ἐκδηλωθῶσιν. Ἡ ἐξωτερικεύσεις ὅμως αὕτη δὲν εἶναι μεθοδικὴ καὶ τελεία⁽³⁾. Τελείαν ἐξωτερικεύσιν μόνον ἡ γνησίᾳ ἀνθήσις τοῦ λόγου ἐγγυᾶται. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν εἰς τὰς λέξεις, ὡς λέγει ὁ **Πλάτων**, νοεῖ ὁ σκεπτόμενος τὰ ἴδια πράγματα ἢ γεγονότα, ἅτινα συμβολίζονται ὑπ' αὐτῶν («ὅς ἂν τὰ ὀνόματα ἐπίσθηται δοκεῖ μοι ἐπίστασθαι καὶ τὸ πράγματα» Πλάτ. Κρατύλ. 435d).

Εἶναι δὲ ἀπαραίτητος ἡ ἀπόδοσις διὰ τῶν γλωσσικῶν συμβόλων τῶν νοημάτων. Διότι ταῦτα μὴ ἔχοντα αἰσθητὴν ὑπόστασιν ὑπόκεινται εἰς ροὴν καὶ εὐκόλον ἐξαφάνισιν. Ἡ πλαισίωσις των ὅμως διὰ τῶν αἰσθητῶν γλωσ-

⁽¹⁾ Henri Bergson: Les deux sources de la morale et de la religion, 1948, σ. 50.

⁽²⁾ Γ. Κουρμούλη: Σύγχρονοι μέθοδοι γλωσσολογικῶν ἐρευνῶν. Περιοδικὸν «Παιδαγωγικὴ Ἐπιθεώρησις» 1942, τεύχ. 1-2.

⁽³⁾ Antoine Roux: Le problème de la connaissance, 1930, σ. 171-173.

σικῶν συμβόλων παρέχει τὴν εὐχέρειαν νὰ συγκρατῶνται ταῦτα ἐν τῇ συνειδήσει καὶ οὕτω νὰ ἐξουδετεροῦνται τὸ μειονέκτημα τῆς ῥοῆς των (¹).

Ὁ συμβολισμὸς οὗτος τῶν νοημάτων διὰ τῶν λέξεων δὲν εἶναι τυχαῖος ἀλλὰ *συμβατικός*, διότι συμβάλλει εἰς τοῦτο ἐν πολλοῖς ὁ λόγος. Αὐτὸς γίνεται αἰτία νὰ παρέχεται ὁ οἰκείος συμβολισμὸς, ὡς τονίζει ὁ Πλάτων, καὶ δὴ τὸ μὲν ἀνταποκρινόμενος οὗτος πρὸς τὸν νοητικὸν προσδιορισμὸν καὶ τὴν σημασίαν τῶν ὄντων («τὰ ὀνόματα δὲν κεῖνται ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου ἀλλ' ἔχουσι τινὰ ὀρθότητα, ἡ δὲ ὀρθότης δηλοῖ οἷον ἕκαστόν ἐστι τῶν ὄντων» Πλάτ. Κρατ. 422 d), τὸ δὲ στηριζόμενος εἰς τὴν ἠχητικὴν μίμησιν τοῦ περιεχομένου τῶν ὄντων («τὸ ὄνομά ἐστι μίμημα φωνῆ ἐκείνου ὃ μιμεῖται καὶ ὀνομάζει ὁ μιμούμενος τῇ φωνῇ ὅταν μιμῆται» (Πλάτ. Κρατ. 423 b) (¹).

Ἀλλὰ πλὴν τῶν νοημάτων καὶ τὴν *ιδιορρυθμίαν καὶ τὴν ιδιοτυπίαν τῆς ζωῆς ἐκάστου λαοῦ ἐκφράζουν τὰ γλωσσικὰ σύμβολα*, ἐξ οὗ λόγου προέρχεται καὶ ἀναφαίνεται ἡ *διαφοροποίησις τῶν γλωσσῶν*. Κατορθοῦται δὲ τοῦτο, διότι ἡ γλῶσσα εἶναι ὠργανωμένον σύστημα συμβολισμῶν, ἐπηραζόμενον ἐκ τῶν συνθηκῶν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ ἐκ τῶν συνθηκῶν, αἵτινες ἐπικρατοῦν εἰς ἓνα λαόν. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν τὸ σύστημα τοῦτο ἔκπαλαι καὶ ἀπὸ κοινοῦ ἀναγνωριζόμενον ὑπὸ τῶν μελῶν τοῦ αὐτοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, παρέχον τὴν μορφὴν εἰς τὴν σκέψιν τούτων καὶ συγκρατοῦν τὴν ἐνότητα αὐτῶν πραγματοποιεῖ τὴν ἐπικοινωνίαν καὶ κατανόησιν μεταξὺ των. Διὰ τὸν ἴδιον δὲ λόγον τοῦτο δὲν τροποποιεῖται ὑπὸ τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας εἰ μὴ βραδέως καὶ κατ' εὐκαιρίας καὶ τότε μόνον, ὅταν ἡ μεταβολὴ αὕτη ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ σχετικὸν αἶτημα τοῦ συνόλου (²).

Ἡ διαφοροποίησις αὕτη τῶν γλωσσῶν εἶναι βεβαίως ἔργον τοῦ ὑπὸ τοῦ νοῦ κατευθυνομένου λόγου. Διότι ἡ ιδιορρυθμία τῆς ζωῆς ἐκάστου λαοῦ καλλιεργεῖ ἰδιότυπον ψυχικὴν κατάστασιν, διαφαινομένην εἰς τὰ ἰδιαίτερα βιώματα. Ἐκ τούτου ἐπηραζεῖ αὕτη, κατ' οἰκείον τρόπον, τὴν γνωστικὴν λειτουργίαν, ἐξ οὗ λόγου ἀνακύπτει ἰδιαιτέρα γλωσσικὴ μορφὴ. Ὁ χωρισμὸς μάλιστα τῶν ἔθνῶν εὐνοεῖ τὴν τοιαύτην διαφοροποίησιν. Διότι ἕκαστον ἔθνος, κατὰ τὰς παραδόσεις καὶ τὰ ἰδιαίτερα ἱστορικὰ γεγονότα, κατευθύνεται πρὸς βιώματα, ἅτινα σφυρηλατοῦν ἴδιον γλωσσικὸν αἶσθημα. Οὕτως ἡ γλωσσικὴ ἔκφρασις ἀντικατοπτρίζει τὰ βιώματα τῆς ψυχῆς τῶν κατοίκων. Τοῦτο διδάσκει καὶ ὁ Πλάτων λέγων «ὁ τρόπος τῆς λέξεως καὶ ὁ λόγος τῷ τῆς ψυχῆς ἦθει ἔπεται» (Πλάτ. Πολιτ. 462 c). Ἰδιαζόντως δέ, κατ' αὐτόν, τὴν *βίωσιν* ταύτην ἔχων ὁ νομοθέτης, ὡς ἰδανικὸς ἄνθρωπος (Πλάτ. Κρατύλ. 340 d, e), κατορθώνει νὰ ἀποδώσῃ τὸ περιεχόμενον διὰ τῶν οἰκείων λέξεων («Τὸ ἐκάστῳ πεφυκὸς ὄνομα τὸν

(¹) Ἡ μέτερον: Σχέσις αἰσθήματος καὶ νοήματος, 1947, σ. 60 - 61.

(²) Henri Delacroix: Le langage et la pensée, 1939, σ. 63 - 70.

νομοθέτην ἐκεῖνον εἰς τοὺς φθόγγους καὶ τὰς συλλαβάς δεῖ ἐπίστασθαι τιθέναι», Πλάτ. Κρατύλ. 389d).

Παρατηρεῖται ἐν τούτοις τὸ φαινόμενον ὅτι κατὰ μεγάλας περιόδους ἡ γλωσσικὴ μορφή *ἐξελλίσσεται*. Τοῦτο εἶναι φυσικόν, διότι καὶ τὰ περιεχόμενα αὐτῆς, ἀπὸ τὸ πάλαι ποτὲ χάος προελθόντα καὶ ἤδη κόσμον συγκροτοῦντα ⁽¹⁾, ὡς δεικνύει ἡ πείρα, διηνεκῶς βελτιοῦνται. Παρουσιάζει δὲ ἡ ἐξέλιξις αὕτη τὰς ἐξῆς κατηγορίας:

α) *Δεξιλογικὴν*, ἥτοι πλουτίζεται ὁ γλωσσικὸς κόσμος διαδοχικῶς διὰ νέων θησαυροῦ λέξεων ἑναρμονιζομένων πρὸς τὰ δημιουργηθέντα νέα βιώματα.

β) *Σημασιολογικὴν*, ἥτοι ἡ ἴδια λέξις διὰ τὴν ἀντιθέσιν εἰς τὴν πίεσιν τῶν νέων ἀναγκῶν τῆς ἐκφράσεως, ὑπὸ νέων βιωμάτων καὶ νέων ἀπαιτήσεων προκαλουμένων, προσλαμβάνει τὰς ὑπὸ τῶν βιωμάτων τούτων ἐπιβαλλομένης σημασίας ⁽²⁾.

γ) *Γραμματικὴν*, ἥτοι ἡ πολύπλοκος ἀνάπτυξις τῶν πτυχῶν τῶν νοημάτων, ἥτις ὀφείλεται εἰς τὴν οἰκείαν πλοκὴν τῶν βιωμάτων, ὀδηγεῖ εἰς τὴν οἰκείαν ἀνάπτυξιν τῆς μορφῆς τῶν λέξεων διὰ τῆς δημιουργίας κλίσεων, πτώσεων κ.τ.τ. ⁽³⁾.

δ) *Φωνητικὴν*, ἥτοι ἡ φωνητικὴ ἐξωτερικέυσις παρακολουθεῖ τὰ βιώματα τῶν ἀνθρώπων, δεδομένου ὅτι, ὡς ἔχει παρατηρηθῆ, τὸ ἴδιον ἄτομον ὁμιλεῖ κατὰ περιστάσεις διαφοροτρόπως.

Δὲν σημαίνει ὅμως ὅτι αἱ ἐξελίξεις αὗται γίνονται αἰτία καταστροφῆς τοῦ μέσου τῆς ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας. Αἱ μεταβολαὶ αὗται ἀνταποκρινόμεναι πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν συγχρόνων βιωμάτων ἀποκτοῦν γενικὴν ἀνάγκην καὶ διαδηλούμεναι εἰς τὴν γλώσσαν καθιστοῦν ταύτην ἐκάστοτε κατάλληλον καὶ σοβαρώτερον μέσον διὰ τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ ψυχικοῦ κόσμου τῶν ἀνθρώπων. Ὑπὸ τὴν δέουσαν ἄλλως τε ἐξέλιξιν δύναται ν' ἀνταποκριθῆ αὕτη εἰς τὸν σκοπὸν τῆς.

Διὰ τὴν κατανόησιν δὲ εὐκολώτερον τὸ φαινόμενον τῆς ἐξελίξεως ἐξετάζομεν τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν συγκροτεῖται ἡ γλώσσα. Ἡ ἀνάλυσις ταύτης παρουσιάζει τὸ *φυσικὸν* στοιχεῖον, ὑπερ ἀναφέρεται εἰς τὴν συγκεκριμένην ὕλικὴν ἢ αἰσθητὴν μορφήν, τὸ *ψυχικὸν* στοιχεῖον, ὑπερ νοεῖται εἰς τὰς βιώσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἀρχίζει ἡ γνωστικὴ λειτουργία καὶ αἱ ὁποῖαι παρακολουθοῦν τὴν ὅλην ἐσωτερικὴν κίνησιν τῆς ψυχῆς μέχρι τοῦ συμβολισμοῦ τῶν νοημάτων, καὶ τὸ *νοητικὸν στοιχεῖον*, ὑπερ ἀναφέρεται εἰς αὐτὸ τοῦτο νόημα, τὸ ὁποῖον ἐκφράζεται διὰ τῶν λεκτικῶν συμβολισμῶν καὶ τὸ ὁποῖον κυρίως τίθεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἐπικοινωνίας τῶν ἀν-

⁽¹⁾ Henri Delacroix: Le langage et la pensee, 1930, σ. 145.

⁽²⁾ Ἡμέτερον: Ἡ Κατανόησις, 1940, σ. 34.

⁽³⁾ Jean Przyluski: L'évolution humaine, 1942, σ. 177.

θρώπων. Τὰ τρία ταῦτα στοιχεῖα ἁρμονικῶς συνενούμενα συγκροτοῦν τὴν γλωσσικὴν μορφήν. Ἡ μεταβολὴ ὅμως τῶν βιωμάτων, τ. ἔ. τοῦ ψυχικοῦ στοιχείου, ἔχει ὡς συνέπειαν τὴν παραλλαγὴν τοῦ νοητικοῦ στοιχείου, ὁπότε αὕτη δημιουργεῖ τὴν σημασιολογικὴν μεταβολὴν τοῦ φυσικοῦ στοιχείου, ἥτοι τῆς ἐκφραστικῆς μορφῆς.

Ὅταν ὅμως μετὰ πάροδον χρόνου ἡ ἐξέλιξις τοῦ ψυχικοῦ κόσμου λάβῃ τοσαύτην ἔντασιν καὶ ἔκτασιν, ὥστε τὰ ὑπάρχοντα σύμβολα νὰ ἀδυνατῶσι νὰ ἐρμηνεύωσιν ἐκεῖνον, τότε πλέον λύονται οἱ παλαιοὶ δεσμοὶ καὶ ἀναφαίνονται γένοι τοιοῦτοι (¹). Ὁδηγούμεθα δηλαδὴ τότε εἰς τὴν ἐξέλιξιν καὶ αὐτῆς τῆς ἐκφραστικῆς μορφῆς, ὅταν αὕτη δὲν ἀντέχῃ εἰς τὸν συμβολισμόν τοῦ νοητικοῦ στοιχείου. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν, ἀναλόγως τῶν αἰτημάτων τοῦ νοητικοῦ κόσμου, ἀναφαίνεται λεξιλογικὴ ἐξέλιξις διὰ τῆς διαμορφώσεως νέων λέξεων ἢ γραμματικῆ τοιαύτη διὰ τῆς οἰκείας ἀναπτύξεως τῆς μορφῆς τῆς αὐτῆς λέξεως ἢ τέλος φωνητικῆ διὰ τῆς ἑναρμόνισεως τοῦ φωνητικοῦ στοιχείου τῆς λέξεως πρὸς τὰ σχετικὰ βιώματα. Οὕτω πᾶσα ἐξέλιξις τῆς γλωσσικῆς μορφῆς σημειώνει ὕρια σχετιζόμενα πρὸς τὴν φύσιν τῶν βιωμάτων.

Εἰς τὴν τοιαύτην ὅμως ἐξέλιξιν ἀντιδρᾷ ὁ πλούσιος κόσμος τῆς παραδόσεως. Ἐὰν *μεγάλαι καὶ ἰσχυρὰ βιώματα*, συγκρατούμενα διὰ τοῦ θησαυρίσματος τῶν σοβαρῶν παραδόσεων, περιορίζουν τὴν εὐκολίαν τῆς ἐξελίξεως. Τοῦτο δὲ ἐπιτελεῖται, διότι ἀσκοῦν ταῦτα ἐπιρροὴν χαρακτηῆρος ἔθνικοῦ, ἣτις δὲν ἐπιφέρει διάσπασιν τῆς ἐνότητος τῆς γλώσσης ἀλλὰ συγκράτησιν αὐτῆς κατ' ἐσωτερικὴν *νομοτέλειαν*. Ὅσον μάλιστα σοβαρώτερος καὶ μακροχρονιώτερος εἶναι ὁ κόσμος τῆς παραδόσεως, τόσον καὶ ἡ εὐκολία τῆς ἐξελίξεως εἶναι μικροτέρα. Τὸ θαῦμα τῆς συνοχῆς ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καταδεικνύει τοῦτο (²).

Παρατηρεῖται ἐν τούτοις ὅτι ἡ γλωσσικὴ μορφή δὲν ἔχει σπουδαιότητα οὐδὲ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν σκοπιμότητά της, ὅταν ὁ λόγος κατευθύνεται ἐξ ἀλλοτριῶν *κινήτρων*. Ὅταν δηλονότι τὰ βιώματα καὶ τὸ νοητικὸν στοιχεῖον δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν ὀρθὴν λειτουργίαν τοῦ λόγου, ἀλλὰ πρὸς ἀλλοτρίαν σκοπιμότητα, τότε καὶ ἡ ἐκφραστικὴ μορφή δὲν εἶναι ἱκανοποιητικὴ ἀλλ' ἐξυπηρετεῖ ὑπὸ τινὰ *ἐπιτηδεύσιν* τὴν σκοπιμότητα ταύτην. Οὕτως ὅταν ὁ λόγος κινῆται διὰ νὰ ἀρέσῃ εἰς τὸ πολὺ πλῆθος, τότε ἀναπτύσσεται ἡ *ρητορικὴ ἐπίδειξις*, διὰ τῆς ὁποίας μὲ ἡδυπάθειαν καὶ τρυφὴν ἐξυπηρετεῖται τὸ πλῆθος τοῦτο. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀρεστὸν εἰς τοὺς σοφοὺς. «Τὸ γὰρ τοῖς πολλοῖς ἀρέσκειν τοῖς σοφοῖς ἐστὶν ἀπαρέσκειν» (Πλουτάρχου περὶ παιδων ἀγωγῆς ββ). Ἡ ὀρθὴ ὅμως λει-

(¹) Hermann Amana: Die menschliche Rede, I 1925, σ: 20 - 26.

(²) Γ. Κουρμούλη: Ἡ ἐκπολιτιστικὴ δύναμις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, «Πλάτων», Δελτίον τῆς Ἑταιρείας Ἑλλήνων Φιλολόγων, 1950, σ. 1 - 22.

τουργία τοῦ λόγου ἀνταποκρινομένη πρὸς τὴν καθαρότητα τῆς ψυχῆς καὶ διαδηλοῦσα τὴν ἀνθήσιν τοῦ λόγου ἀποδίδει γλωσσικὴν μορφήν, ἣτις ὡς λέγει ὁ Πλάτων, καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς θεοὺς ἀκόμη εἶναι εὐχάριστος. («Δεῖ δύνασθαι τὸν σὺφρονα κεχαρισμένα μὲν τοῖς θεοῖς λέγειν, κεχαρισμένως δὲ πράττειν τὸ πᾶν εἰς δύναμιν» Πλάτωνος Φαῖδρος 273 e).

Γνησίαν ἔκφρασιν τοῦ λόγου ἀποτελεῖ, ὁ προφορικὸς λόγος, ὅστις παρουσιάζει ὅλον τὸ βᾶθος τῆς νοητικῆς λειτουργίας καὶ ὅστις διὰ τοῦτο εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἀποτελεσματικός⁽¹⁾. Οὗτος ἔχει τὴν δύναμιν, κατὰ τὸν Πλάτωνα, νὰ εὐνοῇ καὶ νὰ φέρῃ τὴν εὐδαιμονίαν εἰς ὅσων τὴν συνείδησιν μεταδίδεται. «Καλλίων σπουδῆ... γίνεται, ὅταν τις τῇ διαλεκτικῇ τέχνῃ χρώμενος, λαβὼν ψυχὴν προσήκουσαν, φυτεῦν τε καὶ σπείρῃ μετ' ἐπιστήμης λόγους, οἱ ἑαυτοῖς τῷ τε φυτεύσαντι βοηθεῖν ἱκανοὶ καὶ οὐχὶ ἄκαρποι, ἀλλ' ἔχοντες σπέρμα, ὅθεν ἄλλοι ἐν ἄλλοις ἤθεσι φυόμενοι τοῦτ' αἰεὶ ἀθάνατον παρέχειν ἱκανοί, καὶ τὸν ἔχοντα εὐδαιμονεῖν ποιοῦντες» (Πλάτωνος Φαῖδρος 276 c - 277 a).

Πολὺν τερπνὴν, λέγει, γίνεται ἡ σπουδὴ, ὅταν τις χειριζόμενος τὴν διαλεκτικὴν τέχνην, ἀφοῦ παραλάβῃ κατάλληλον ψυχὴν, μεταδώσῃ εἰς αὐτὴν λόγους μὲ γνῶσιν, οἵτινες θὰ καρποφορήσωσι διαδοχικῶς καὶ εἰς ἄλλους καὶ θὰ φέρωσι τὴν εὐδαιμονίαν εἰς αὐτούς, οἵτινες τοὺς κατέχουν.

Τοῦ προφορικοῦ λόγου ὁμοίωμα εἶναι ὁ γραπτὸς λόγος, ὅστις ἀποτελεῖ «παγκάλην παιδιάν» (Πλάτ. Φαῖδρ. 276 c), διότι ἐνθυμίζει τὸν παλαιὸν καρπὸν τοῦ προφορικοῦ λόγου.

Προφορικὸς ὅμως καὶ γραπτὸς λόγος, ὅταν ἐκπαιδεύωσι, καὶ τοῦτο ἐπιτελεῖται κατὰ τὴν διαλεκτικὴν κίνησιν τῆς ψυχῆς, τὴν σφυρηλατοῦσαν τὴν καθαρότητα αὐτῆς, τότε ἀποτελοῦν φωτεινὸν δημιουργήμα διὰ τὴν ζωὴν.

Τὰ γλωσσικὰ συνεπῶς δημιουργήματα, συμβολίζοντα τὰ νοήματα τοῦ ὀρίμου λόγου καὶ παρουσιάζοντα διὰ τοῦτο τὴν ἀνθήσιν ἐκείνου, ἔχουν τὰ πλεονεκτήματα ὅτι ἀποδίδουν ἰδιορρυθμίαν καὶ ἰδιοτυπίαν τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ καὶ ὅτι ἀποτελοῦν μέσον ἐπικοινωνίας τῶν ἀτόμων μεταξύ των ἐξυπηρετοῦντα τὴν ζωὴν αὐτῶν.

b) Ἡ ἠθικὴ ἐνεργεία τοῦ λόγου

Κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς γνωστικῆς ἐνεργείας τοῦ λόγου κατεδείχθη ὅτι ἡ βίωσις ἀνοίγει τὸ πρῶτον τὴν γνωστικὴν σχέσιν, ὅποτε ἡ ψυχὴ, ἣτις παρορμᾶται ἀπὸ τὴν ἔφρασιν τοῦ εἰδέναι, αὐτοδυνάμως κινουμένη, ἀποκτᾷ ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων τὰ νοήματα.

Ἄλλὰ καὶ εἰς τὴν πρακτικὴν ζωὴν φιλοδοξεῖ τὸ ἄτομον ἐξ αἰτίας τοῦ ὀπλισμοῦ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ διὰ τοῦ λόγου νὰ κινήθῃ δεοντολογικῶς. Ἔχει δηλονότι τοῦτο ὡς κίνητρον τὴν ἔφρασιν τοῦ ὑρθῶς πράττειν καὶ δερθῶς

(1) I. N. Θεοδωρακοπούλου: Πλάτωνος Φαῖδρος, 1948, σ. 280.